

Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka?

Jukka Havu (ORCID 0000-0003-4499-9787)

1. Taustaa

Kieli ja sen olemus on askarruttanut filosofeja, grammatikkoja, kirjailijoita ja tavallisia kielenkäyttäjiä jo vuosituhansien ajan. Aristoteleen mielestä kieli oli sosiaalinen konventio, kun taas Ludwig Wittgensteinin varhaistuotannossa kieli määritteli yksilön kokemusmahdollisuudet seuraavasti: ”Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt” eli ”kieleni rajat merkitsevät maailmani rajoja”¹ (Wittgenstein 1922, 86). Sen sijaan Martin Heideggerin (1949, 5) mielestä ”kieli on olemisen koti” (”Die Sprache ist das Haus des Seins”), kun taas Antoine de Saint-Exupéryn (2008 [1943], 80) teoksessa *Le Petit Prince* (Pikku prinssi) ”kieli on väärinkäsitysten lähde” (”Le langage est source de malentendus”). Nämä sekä lukuisat muut kieltä koskevat kuvaukset ja määritelmät kiteyttävät ainakin sen, että kieli määrittää ihmisen suhdetta ympäristöönsä ja muihin ihmisiin ja että se on keskeinen väline maailman hahmottamisessa ja ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa.

Kieltä voidaan siis tarkastella ja analysoida monesta eri näkökulmasta. Tutkija voi keskittyä vain yhden kielen rakenteisiin tai tutkia typologisesta näkökulmasta esimerkiksi sitä, mikä on rakenteellisesti yhteistä kaikille maailman kielille tai osalle niistä. Kieltä voi lähestyä tutkimuskohteena joko sen kirjoitetussa tai puhutussa muodossa. Useilla kielillä, vaikka ei suinkaan kaikilla, on normitettu, virallisten instituutioiden siunaama yleiskieli, joka on kuitenkin vain yksi kielimuoto muiden joukossa. Sekä kirjoitettu että erityisesti puhuttu kieli jakaantuvat useihin eri varieteetteihin, jotka voivat olla maantieteellisiä (paikallismurteet eli dialektit), yhteiskunnallisia (eri yhteiskuntaluokkien käyttämät kielimuodot eli sosiolektit), yksilöllisiä (idiolektit) tai jollekin tietylle ammattiryhmälle tyypillisiä (jargonit).

¹ Kirjoittaja on kääntänyt suomeksi kaikki vieraskieliset tekstiotteet, ellei toisin mainita. Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

Sosiolingvistiikka keskittyy kielen ja yhteiskunnan väliseen suhteeseen sekä sisältää muun muassa eri valtioiden tai muiden yhteisöjen kielipoliittiset valinnat ja kielen synkronisen vaihtelun. Kielipolitiikkaan puolestaan kuuluvat kielten juridisen ja hallinnollisen aseman säätely ja tutkimus, kielenhuolto eli normatiivisen kielimuodon vaaliminen sekä reagoiminen kielen muutoksiin. Hyvä esimerkki kielen muutoksiin reagoimisesta on väittely suomen *alkaa tekemään* -muodon kieliopillisuudesta, ja kyseisen muodon hyväksyminen *alkaa tehdä* -muodon rinnalle. Osana kielipolitiikkaa voidaan pitää myös kielikoulutuspolitiikkaa, jonka tehtävänä on ohjeistaa ja ohjata kielten opetusta oppilaitoksissa.

Tässä artikkelissa keskityn nimenomaan kielipolitiikkaan, kieleen yhteiskunnallisena ilmiönä ja kielen käyttämiseen politiikan teon välineenä. Kieleen, kulttuuriin ja etnisyyteen liittyvät seikat ovat erityisesti 1800-luvulta alkaen saaneet yhä useammassa maissa entistä suuremman merkityksen yhteiskunnallisten konfliktien katalysaattoreina, sillä kielelliset oikeudet ovat kiinteästi sidoksissa valtioiden yhtenäisyyteen ja kansallisvaltioideologiaan. Historian saatossa näyttää olleen ja olevan yhä edelleen vaikeaa luoda yhtenäistä monikielistä kansakuntaa. Näin on erityisesti Euroopassa, jossa kielelliset oikeudet perustuvat tavallisesti historiallisiin seikkoihin ja määrittävät usein yksittäisen kansalaisen henkilökohtaista identiteettiä. Poikkeuksia tästä ovat muun muassa Suomi ja Sveitsi.

Sveitsissä kielikysymykset on ratkaistu kantoneissa siten, että ne ovat yksikielisiä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta (Freiburg/Fribourg, Wallis/Valais, Bern/Berne, Graubünden/Grisons/Grischun). Paikallinen identiteetti on usein vahvempi kuin yhteinen kansallistunne. Sveitsiläisen virkamiehen Jean-Pascal Delamuraz'n tokaisu ”Les Suisses s’entendent bien parce qu’ils ne se comprennent pas” (”Sveitsiläiset tulevat hyvin toimeen keskenään, koska he eivät ymmärrä toisiaan”) on osuva kuvaus Sveitsin kielitilanteesta. Yhteiskunnan monikielisyyydestä huolimatta sveitsiläisyys on kuitenkin keskeinen osa kansalaisten identiteettiä, sillä esim. sveitsinsaksalaiset eivät pidä itseään saksalaisina vaan saksaa puhuvina sveitsiläisinä tai berniläisinä, baseliläisinä tai zürichiläisinä, jne. Puhuttu sveitsinsaksa, *Schwyzerdütsch*, on tosin melko erilaista verrattuna muihin saksan kielen muotoihin, mikä jo sinällään edesauttaa oman identiteetin muotoutumista.

Suomi on melko harvinainen poikkeus muista maista siinä mielessä, että meidän suurin vähemmistökieliryhmämme, Suomen ruotsinkielinen väestö, ei identifioitu vanhaan emämaahan Ruotsiin. Suomenruotsalaiset ovat suomalaisia, jotka puhuvat ruotsin kieltä. On erittäin valitettavaa, että Suomessa pieni mutta äänekkäs joukko ihmisiä kutsuu itseään suomenmielisiksi, vaikka he Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuden mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

todellisuudessa ovat ruotsinvastaisia. Ruotsinkieliset ovat asuttaneet osaa Suomea jo satoja vuosia. Ruotsin kieli on kaiken lisäksi niin olennainen osa suomalaista kulttuuria, että vain tietämätön tai maansa kulttuurista ja historiasta välinpitämätön ihminen voi pitää ruotsin kieltä Suomessa jollakin tavalla vieraana elementtinä – ajatellaan vaikka Runebergiä, Sibeliusta ja Gallen-Kallelaa, jotka olivat kaikki ruotsinkielisiä. Eri asia on sitten se, miten ruotsin kieltä Suomessa halutaan vaalia ja kehittää ja millaisia hallinnollisia menettelytapoja priorisoidaan ruotsin kielen asemaa ja Suomen kaksikielisyyttä koskevissa kysymyksissä (ks. Suomen kielitilanteesta Blommaert ja muut 2012).

Vaikka kansallisvaltioajatus (”yksi kansa – yksi kieli”) on melko leimallisesti eurooppalainen ajatusmalli, se on levinnyt myös muille mantereille, erityisesti Aasiaan. Useissa monikielisisä ja -kulttuurisissa valtioissa yhden virallisen kielen politiikka on nähty ainoana keinona taata valtakunnan yhtenäisyys ilman, että tällä pyrkimyksellä olisi kuitenkaan tavoiteltu omien kansalaisten onnea ja hyvinvointia (räikeimpinä esimerkkeinä tästä yhtenäistämispolitiikasta ovat artikkelissa jäljempänä kommentoitavat Turkki, Iran ja v. 1947 muodostettu Pakistanin valtio). Niinpä yhden kielen käyttöön pakottaminen on usein merkinnyt suuria kärsimyksiä niille sadoille tuhansille ihmisille, jotka ovat koettaneet puolustaa oikeuttaan omakieliseen kulttuuriin.

Kielikysymykset ovat keskeinen osa inhimillisten yhteiskuntien toimintaa ja todellisuutta, ja ne voivat joskus johtaa jopa erittäin vakaviin konflikteihin eri kansojen ja kieliryhmien välillä. Kielipolitiikkaan nivoutuvat usein läheisesti valtioiden sisäisen yhtenäisyyden tavoittelu, kansalaisten taloudellinen ja kulttuurinen eriarvoisuus sekä heidän mahdollisuutensa päästä koulutuksen piiriin ja sitä kautta parantaa yhteiskunnallista asemaansa. On myös hyvä muistaa, että maailmassa on tavattoman vähän yksikielisiä valtioita, siis sellaisia, joissa ei ole historiallisia kielivähemmistöjä. Euroopassa niitä ovat oikeastaan vain Islanti ja Portugali, joista jälkimmäisessä on kuitenkin hyvin pieni espanjankieliseksi luokiteltava Miranda do Douro alue (ks. Merlan 2009). Muissakin maanosissa on varsin vähän yksikielisiä maita, ja niistä useimmat ovat pieniä saarivaltioita. Suurimpia yksikielisiä tai lähes yksikielisiä maita Euroopan ulkopuolella ovat esimerkiksi Kuuba, Uruguay, Korean niemimaan valtiot ja Japani. Pakolaisten, maahanmuuttajien ja vierastyöläisten määrä eri maissa on kuitenkin kasvanut räjähdysmäisesti viime vuosikymmeninä, mikä on merkinnyt suurten kielellisten vähemmistöjen muodostumista useisiin maailman valtioihin. Näillä vähemmistöillä ei tavallisesti ole juuri minkäänlaisia kielellisiä oikeuksia, ja niiden kielipoliittinen kohtelu perustuu ennen kaikkea asuinmaan kielen oppimiseen osana kotouttamisprosessia.

Kielikysymyksistä on kirjoitettu hyllykilometreittäin tekstejä. Maailmassa on n. 200 itsenäistä valtiota ja kielen määrittelyn kriteereistä riippuen 5000–7000 kieltä, joten tilanteita, ongelmia ja konflikteja on tuhansittain. Tässä artikkelissa käsitellään muutamia yleisiä kielipoliittisia periaatteita ja niiden toteutumista käytännössä joidenkin esimerkkitapausten valossa. Kielten käyttöä politiikan teon välineenä sekä kielen ja nationalismin suhdetta ovat tarkastelleet yleisesti muun muassa Karl W. Deutsch (1953 [1966]), Joshua A. Fishman (2010, 1989 ja 1973), Pierre Bourdieu (2001), Gellner (1983), Wood (1996), Kibbee (1998), Jansen & Borggräfe (2007) (ks. myös Mufwene 2002). Erinomaisia katsauksia maailman eri valtioiden kielipoliitikasta, kielellisistä vähemmistöistä ja muista niihin liittyvistä asiakokonaisuuksista ovat ranskankielinen Jacques Leclerc’in internetsivu *L’aménagement linguistique dans le monde* (”Kielipoliitikka maailmassa”), Unescon uhanalaisten kielten kartasto *Atlas of the World’s Languages in Danger* ja maailman kieliä käsittelevä internetsivusto *Ethnologue; Languages of the World* (Eberhard ja muut 2019).

2. Kielen ja kansallisvaltion kohtalonyhteys

2.1. Ranska ja Ranskan suuren vallankumouksen perintö

Ranska on maa, jota voidaan pitää tietoisien kielipoliittikan edelläkävijänä. Yksi varhaisimmista ja tunnetuimmista kielipoliittisista toimista oli kuningas Frans I:n (1494–1547) vuonna 1539 antama Villers-Cotterêts’n asetus, jossa valtakunnan hallinnon kieleksi määrättiin kansankieli latinan sijasta (ks. Cohen 2003, 19):

Article 110. Et affin qu’il n’y ayt cause de doubter sur l’intelligence desdictz arretz, Nous voulons et ordonnons qu’ilz soient faictz et escriptz si clerement qu’il n’y ayt ne puisse avoir aulcune ambiguite ou incertitude, ne lieu a en demander interpretacion.

Article 111. Nous voulons que doresnavant tous arretz ensemble toutes aultres procedures, soient de nous cours souveraines ou aultres subalternes et inferieures, soient de registres, Havu, Jukka 2019. Kielipoliitikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

enquestes, contractz, commisions, sentences, testamens et aultres quelzconques actes et exploictz de justice ou qui en dependent, soient prononcez, enregistrez et delivrez aux parties en langage maternel françoys et non aultrement.

110 § Jotta ei tulisi epäselvyyttä asetusten merkityksestä, haluamme ja määräämme, että ne tulee laatia ja kirjoittaa niin selvästi, että niissä ei ole eikä voi olla mitään epäselvyyttä tai epävarmuutta ja että niistä ei ole syytä pyytää tulkintaa.

111 § Tahdomme, että tästä eteenpäin kaikki asetukset ja kaikki muut ylempien ja alempien oikeusistuimiemme oikeudenkäyntimenettelyt, rekisterit, tiedustelut, sopimukset, määräykset, tuomiot, testamentit ja kaikki muut asiakirjat ja oikeuden päätökset annetaan, kirjataan ja toimitetaan osapuolille äidinkielellä ranskaksi eikä millään muulla tavalla.

Asetuksessa käytettyä ilmaisua ”en langage maternel françoys” on tulkittu eri tavoin, sillä 1500-luvun alussa ranskan kieli jakaantui useisiin murteisiin, jotka olivat hyvinkin erilaisia keskenään. Yhtenäistä, normitettua kirjakieltä ei vielä ollut olemassa. Todennäköisesti ilmaisulla tarkoitettiin useimmissa yhteyksissä sitä, että oikeuden asiakirjat ja päätökset tuli esittää ymmärrettävästi eikä pukea niitä latinankieliseen asuun. (Ks. erityisesti Cohen 2003.) Tosiasiassa useat hallinnolliset instituutiot olivat jo pitkään käyttäneet kansankieltä asiakirjojen kielenä, ja Villers-Cotterêts’n asetuksessa on lähinnä kyse jo yleisesti käytetyn toimintatavan vakiinnuttamisesta. Seuraavien vuosisatojen kuluessa asetus saavutti kuitenkin symbolisen merkityksen osoituksena keskushallinnon ikivanhasta ja johdonmukaisesta pyrkimyksestä luoda maalle yhtenäinen kirjakieli.

Frans I:n jälkeen seurasi ajanjakso, jolloin protestantit ja katoliset kävivät lukuisia verisiä uskonsotia. Sodat päättyivät vasta siihen, kun Henrik IV kruunattiin Ranskan kuninkaaksi vuonna 1594 ja lopullisesti kun vuonna 1598 annettiin uskonvapauden takaava Nantesin edikti.

Uskonsotien aiheuttama hajaannus kuningaskunnassa sai kuitenkin Henrik IV:n seuraajan, Ludvig XIII:n pääministerin kardinaali de Richelieun ajamaan valtakunnan yhtenäisyyttä voimakkaasti painottavaa politiikkaa. Vuonna 1635 kardinaali de Richelieun päätöksellä perustettiin L’Académie française ”Ranskan Akatemia”, joka on ensimmäinen merkittävä kielenhuoltoa ja kielipolitiikkaa koordinoitusti ohjaava virallinen instituutio Euroopassa. Akatemian tehtävä on määritetty jo sen perustamiskirjassa:

La principale mission de l'Académie sera de travailler, avec tout le soin et toute la diligence possibles à donner des règles certaines à notre langue et à la rendre pure, éloquente et capable de traiter les arts et les sciences. (Académie française 1995.)

Akatemian tärkein tehtävä on laatia mahdollisimman huolellisesti ja nopeasti selvät säännöt kielellemme ja tehdä siitä puhdas, ilmaisukykyinen ja sovelias käsittelemään taiteita ja tieteitä.

Vaikka Akatemian säännöissä ei erikseen mainitakaan pyrkimystä yhteiseen kieleen, instituution tehtävänä oli osaltaan häivyttää hajaannusta aiheuttavia tekijöitä ja myös kielellisen yhdenmukaisuuden tuli tukea poliittisen yhtenäisyyden tavoittelua.

Ranskan suuren vallankumouksen aikana kielestä tuli tärkeä politiikan teon väline. Abbé Grégoire (1750–1831) oli keskeisiä hahmoja vallankumouksen etujoukoissa ja yksi ihmisoikeuksien julistuksen kirjoittajista. Vuonna 1794 hän julkaisi raportin Ranskan vastikään perustetun tasavallan kielitilanteesta. Raportin nimi, *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française* ("Raportti tarpeesta ja keinoista hävittää murteet ja tehdä ranskan kielestä kaikille yhteinen kieli"), kuvaa hyvin uuden kielipolitiikan pyrkimyksiä ja on taustana Ranskan valtion vielä nykyisinkin melko nuivalle asenteelle vähemmistökieliä kohtaan. Abbé Grégoire totesi raportissaan, että vain pieni osa noin 20 miljoonasta ranskalaisesta osasi valtakunnan virallista kieltä:

On peut assurer sans exagération qu'au moins six millions de Français, sur-tout dans les campagnes, ignorent la langue nationale ; qu'un nombre égal est à-peu-près incapable de soutenir une conversation suivie ; qu'en dernier résultat, le nombre de ceux qui la parlent purement n'excède pas trois millions ; & probablement le nombre de ceux qui l'écrivent correctement est encore moindre (Grégoire 1794, 3–4).

Voidaan liioittelematta vakuuttaa, että vähintään kuusi miljoonaa ranskalaista, ennen kaikkea maaseudulla, ei lainkaan osaa kansalliskieltä ja että jokseenkin sama määrä kansalaisia on lähes kykenemätön suoriutumaan keskustelusta tällä kielellä. Kieltä hyvin osaavien määrä tuskin ylittää kolmea miljoonaa ja hyvin todennäköisesti sitä oikein kirjoittamaan pystyvien määrä on vielä pienempi.

Abbé Grégoire toivoi Kansalliskonventin kehottavan kansalaisia luopumaan murteiden käytöstä ja ilmaisemaan itsensä ranskaksi. Hänen mielestään tämä olisi ollut suoranainen kansalaisvelvollisuus.

Oleennaista vallankumouksen ajan kielipolitiikassa oli se, että yhteisen kielen osaaminen merkitsisi tasavertaisia mahdollisuuksia kaikille kansalaisille ja oli siten olennainen elementti yhteiskunnallisen tasa-arvon edistämiseksi. Murteellinen kielimuoto tai puutteellinen yleiskielen taito merkitsi lähtökohtaisesti huonoa sosiaalista asemaa ja kohtuuttomia esteitä yhteiskunnallisen nousun tiellä. Ranskan valtion harjoittama kielipolitiikka perustuu vähemmistökieliä väheksyvään asenteesta huolimatta kansalaisten tasa-arvoisuusperiaatteelle. Tässä mielessä Ranska eroaa merkittävästi sellaisista valtioista kuin esimerkiksi Turkki, jossa yritetään pakolla ja raa'alla väkivallalla saada suurten vähemmistöryhmien edustajia omaksumaan valtakieli.

Abbé Grégoiren raportin rinnalla toinen kielikysymystä käsittelevä vallankumouksen ajan keskeinen teksti on Bertrand Barère de Vieuzac'in (1755–1841) vuonna 1794 laatima selvitys *Rapport du Comité de salut public sur les idiomes* ("Yhteishyvän valiokunnan kieliraportti"). Barère de Vieuzac pitää murteita ja vähemmistökieliä tietämättömyyden, taikauskon ja takapajuisuuden aiheuttajina ja niiden puolestapuhujia vallankumouksen vihollisina (Barère de Vieuzac 1961 [1794], 713):

Citoyens, les tyrans coalisés ont dit : l'ignorance fut toujours notre auxiliaire le plus puissant ; maintenons l'ignorance ; elle fait les fanatiques, elle multiplie les contre-révolutionnaires ; faisons rétrograder les Français vers la barbarie : servons-nous des peuples mal instruits ou de ceux qui parlent un idiome différent de celui de l'instruction publique.

Le fédéralisme et la superstition parlent bas-breton ; l'émigration et la haine de la République parlent allemand ; la contre-révolution parle l'italien, et le fanatisme parle le basque. Cassons ces instruments de dommage et d'erreur.

Kansalaiset, voimansa [Ranskaa vastaan, kirjoittajan lisäys] yhdistäneet tyrannit ovat sanoneet: tietämättömyys on aina ollut mahtavin apulaisemme; pitäkäämme tietämättömyyttä yllä; se synnyttää fanaatikkoja ja lisää vastavallankumouksellisten määrää; työntäkäämme

Ranska takaisin barbariaan: käyttäkäämme hyväksemme kouluttamatonta väestöä ja niitä, jotka puhuvat eri kieltä kuin mikä on virallisen koulujärjestelmän kieli.

Federalismi ja taikausko puhuvat bretonia; emigrantit ja Tasavaltaa kohtaan tunnettu viha puhuvat saksaa; vastavallankumous puhuu italiaa ja fanatismi puhuu baskia. Murskatkaamme nämä vahingolliset ja erehdykseen johtavat tekijät.

Ranskan vallankumouksen ajan kielipolitiikka tähtäsi siis koko kansakunnan kielelliseen jakamattomuuteen, jota perusteltiin kahdella eri syyllä. Ensiksikin yksi yhteinen kieli oli olennainen tekijä kansalaisten yhteiskunnallisen ja sivistyksellisen tasa-arvon kannalta, ja toiseksi se oli omiaan vankistamaan valtion sisäistä eheyttä. Vallankumouksen perintö on leimannut Ranskan valtion suhtautumista kielellisiin vähemmistöihin meidän päiviimme saakka. Viimeksi 27.10.2015 Ranskan senaatti hylkäsi esityksen, jolla olisi ratifioitu *Alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja*.

2.2. Eurooppalainen nationalismi ja kielipolitiikka

Ranskan suuri vallankumous oli myös eurooppalaisen nationalismin alkusysäys. Nationalismi, joka valtasi alaa erityisesti Euroopassa 1800-luvulla, on aatehistoriallinen ja poliittinen, verraten epämääräinen käsite, jolla on monta eri ilmenemismuotoa (ks. laajahko yleisesitys nationalismista ja kielipolitiikasta Euroopassa esim. Wright 2004). Yksi niistä on niin sanottu avoin nationalismi eli ajatussuunta, jonka mukaan kansakunnan olemassaolo perustuu jonkin tietyn valtiollisen kokonaisuuden piiriin kuuluvien ihmisten keskinäiselle solidaarisuudelle ja valmiudelle tehdä henkilökohtaisia uhrauksia yhteisen hyvän eteen. Toista ilmenemismuotoa kutsutaan suljetuksi nationalismiksi, jossa ihmisten välinen yhteenkuuluvuus rakentuu esimerkiksi yhteisen kielen, rodun tai uskonnon kautta (ks. erityisesti Brubaker 1992).

Ranska edustaa suurista eurooppalaisista valtioista selvimmin avointa nationalismia. Ranskalainen on sellainen, joka hyväksyy ja omaksuu ehdoitta Ranskan valtion tasavaltalaiset arvot. Tämä tasavaltalaisten ihanteiden ideologia Ranskan osalta on määritelty ytimekkäimmin Ernest Renanin

tuotannossa (erityisesti Renan 1882). Tasavaltalaisuuden ihanne merkitsee myös sitä, että ranskalaiseksi voi tulla, jos hyväksyy edellä mainitut arvot ja sitoutuu niihin.

Eurooppalaisia esimerkkejä suljetusta nationalismista ovat muun muassa Italia ja Saksa, kaksi verraten myöhään yhdistynyttä valtiota (Italia v. 1861 ja Saksa v. 1870). Vuosisatojen ajan ne olivat olleet jakaantuneina kymmeneen pieniin valtiomuodostelmiin. Italialaisuus ja saksalaisuus eivät siten määrittäneet valtiollisen vaan kielellisen ja kulttuurisen yhteyden kautta, mikä oli valtiollisten jakolinjojen yläpuolella. Saksalainen filosofi ja kansallisuusaatteen julistaja Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) korosti kielen merkitystä yhtenä saksalaisuuden keskeisenä tekijänä:

So weit die deutsche Zunge reichte, konnte jeder, dem im Bezirke derselben das Licht anbrach, sich doppelt betrachten als Bürger, theils seines Geburtsstaates, [...] theils des ganzen gemeinsamen Vaterlandes Deutscher Nation. (Fichte 1808, 458)

Niin laajalti kuin saksan kieli ulottui, sai jokainen kieleen syntynyt pitää itseään sekä synnyinvaltionsa kansalaisena [...] että koko Saksan kansan yhteisen isänmaan kansalaisena.

Johann Gottfried von Herder (1744–1803), yksi keskeisistä 1700-luvun filosofiista, piti kieltä kansankunnan identiteetin perimmäisenä ja yhdistävänä elementtinä. Herderiä on usein pidetty eräänlaisena esinationalistina, vaikka hänen yhteiskuntäkäsityksensä on pikemminkin kosmopoliittinen. Hänen vaikutuksensa myöhempisiin käsityksiin kielen ja kansallisuuden välisestä suhteesta on kuitenkin kiistämätön.

Mittelst der Sprache wird eine Nation erzogen und gebildet; mittelst der Sprache wird sie Ordnung- und Ehrliebend, folgsam, gesittet, umgänglich, berühmt, fleißig und mächtig. Wer die Sprache seiner Nation verachtet, entehrt ihr edelstes Publicum; er wird ihres Geistes, ihres inneren und äußeren Ruhms, ihrer Erfindungen, ihrer feineren Sittlichkeit und Betriebsamkeit gefährlichster Mörder. Wer die Sprache eines Volks emporhebt, und sie zum kräftigsten Ausdruck jeder Empfindung, jedes klaren und edlen Gedankens ausarbeitet, der hilft das weiteste und schönste Publicum ausbreiten, oder in sich vereinigen und fester gründen. (Herder 1795, 61–62)

Kielen kautta kansakunta koulutetaan ja sivistyy; kielen kautta siitä tulee järjestystä ja kunniaa rakastava, kuuliainen, hyvin käyttäytyvä, miellyttävä, maineikas, ahkera ja mahtava. Joka halveksii kansansa kieltä, hän häpäisee sen jalointa käyttäjäkuntaa; hänestä tulee sen hengen, sen sisäisen ja ulkoisen kunnian, sen luovuuden, sen siveellisyyden ja ahkeruuden vaarallisin murhamies. Joka ylentää kansan kielen ja tekee siitä kaiken tunteen, jokaisen kirkkaan ja jalon ajatuksen ilmaisuvälineen, hän auttaa suurinta ja loistavinta yleisöä laajentumaan tai yhdistymään sisäisesti ja vakiintumaan kiinteämmin.

Euroopassa vaikutti 1800-luvulla kaksi vastakkaista nationalismin virtausta. Yhtäältä vahvat kansallisvaltiot, kuten Ranska, Iso-Britannia ja Venäjä, halusivat entisestäänkin vankistaa valtion yhtenäisyyttä ja pyrkivät tukahduttamaan vähemmistöjen kulttuuriset emansipaatiopyrkimykset. Toisaalta ennen kaikkea romantiikan ajan kansallisuusfilosofisten ajatusten pohjalta monet kieliyhteisöt pyrkivät vapautumaan ylikansallisten valtioiden holhouksesta ja kehittämään kieltään ja kulttuuriaan omista lähtökohdistaan. Nämä näennäisesti toisilleen vastakkaiset ideologiset suuntaukset ovat kuitenkin saman käsitteen kaksi eri ilmenemismuotoa:

Erfolgreiche Projekte der Nationalstaatskonstitution wie auch deren Infragestellung durch Bewegungen in der Peripherie sind zwei Phänomene, die unter dem Begriff des Nationalismus zu subsumieren sind. (Eser 2013, 43)

Menestyksekkäät hankkeet kansallisvaltioiden muodostamiseksi sekä niiden asettaminen kyseenalaisiksi perifeerisillä alueilla ovat ilmiöitä, joista kumpaakin voidaan pitää nationalismikäsitteen ilmentyminä.

Ranskan vallankumouksen perintö kielipolitiikassa on tuottanut myös kaksi toisilleen vastakkaista suhtautumistapaa kielellisiin oikeuksiin. Näistä ensimmäinen oli vallankumouksen olennaisin sanoma, joka painottaa valtion kansalaisten oikeutta tasa-arvoon ja yhtäläisiin mahdollisuuksiin menestyä yhteiskunnassa ja pyrkii tähän päämäärään yhden yhteisen kielen politiikan kautta. Toinen taas perustuu käsitykseen siitä, että kaikilla kansalaisilla on oikeus omaan kieleen ja

kulttuuriin ja että vuoden 1793 ihmisoikeuksien julistuksen lakiin perustuva yksilönvapaus koskee myös oikeutta omaan kieleen (ks. Hobsbawm 1996).

1800-luvun Euroopassa nämä kaksi suuntausta ilmenivät eri valtioissa vaihtelevasti. Esimerkiksi Ranskassa, Isossa-Britanniassa ja Ruotsissa vallitsi keskitetty yhtenäistämispolitiikka myös kielikysymyksissä. Näissä maissa vähemmistökielet ovatkin lähes kaikki jo miltei hävinneet tai jatkavat elämäänsä kituuttaen valtakielen rinnalla. Toki jotkin vähemmistökielet, kuten Walesissa puhuttu kymri, ovat edelleen verraten elinvoimaisia, mutta vähemmistökielten puhujat ovat käytännössä kaikki kaksikielisiä, ja monilla heistä valtakieli on pääkieli ainakin tietyissä rekistereissä. Ranskan vallankumouksen perusajatus, yksi valtio ja yksi kaikille kansalaisille yhteinen kieli, on näissä valtioissa jokseenkin täysin toteutunut.

Sen sijaan kielellisesti erityisen hajanaisissa Itävallan ja Venäjän keisarikunnissa vähemmistökielten yhteisöissä alkoi 1800-luvun mittaan kiivas oman kielen ja kulttuurin harrastus. Tämä johti myöhemmin useissa tapauksissa kyseisten yhteisöjen itsenäisyyspyrkimyksiin. Ensimmäinen maailmansota antoi kuoliniskun Euroopan keisarikunnille, ja monet kieliyhteisöt onnistuivatkin perustamaan oman valtion entisten Itävalta-Unkarin ja Venäjän keisarikuntien alueelle. Tämän seurauksena poliittisissa kartoissa itäinen Keski-Eurooppa vaikuttaa tilkkutäkiltä verrattuna Länsi-Euroopan melko suuriin ja yhtenäisiin kansallisvaltioihin. Esimerkiksi Itävalta-Unkarin kaksoismonarkian alueella on nykyisin yhteensä seitsemän valtiota: Tšekki, Slovakia, Itävalta, Unkari, Slovenia, Kroatia ja Bosnia-Hertsegovina. Joitakin keisarikunnan alueita liitettiin naapurimaihin eli Ukrainaan, Romaniaan ja Puolaan. Ukraina liitettiin puolestaan kokonaisuudessaan Neuvostoliittoon vuonna 1921.

Pienten eurooppalaisten kieliyhteisöjen parissa 1800-luvulla virinneet nationalistiset ilmiöt tähtäsivät aluksi lähinnä kielen kodifikaatioon ja sitä kautta laajemminkin kulttuuriseen emansipaatioon. Useiden niin sanotusti pienten eurooppalaisten kielten normatiivinen kielioppi kehitettiin ja sai lopullisen muotonsa 1800-luvun loppuun mittaen. Sen myötä vähemmistökansallisuuksien kielillä kirjoitettu kirjallisuus koki ennen näkemättömän kukoistuskauden. Suomessakin niin sanotun taiteen kulta-ajan voidaan katsoa alkaneen Kalevalan julkaisemisesta (eepoksen lopullinen versio ilmestyi 1849). Tämä ajanjakso kuvaa hyvin heräävän kansallisen tietoisuuden synnyttämää luovaa intoa. Sen aikana syntyneet taiteelliset saavutukset, esimerkiksi Aleksis Kiven tuotanto, Akseli Gallen-Kallelan maalaustaide ja Sibeliuksen musiikki, ovat edelleen suomalaisen kulttuuri-identiteetin kulmakiviä. Onkin tehtävä ero suurten kansallisvaltioiden piirissä kehittyneen yhdenmukaistamiseen tähtäävän varsinaisen nationalismin Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

ja vähemmistökansallisuuksien kulttuuriseen emansipaatioon pyrkivän kansallismielisyyden eli regionalismin välille. Edellinen oli leimallisesti poliittinen suuntaus, jonka pyrkimyksenä oli vaikkapa pakkokeinoin taata valtioiden kansallinen yhtenäisyys. Jälkimmäinen taas oli varsinkin alkuvaiheessaan alueellinen sivistyksellinen liike, joka useissa tapauksissa, kuten esimerkiksi Suomessa, ajan mittaan kehittyi poliittiseksi aktiivisuudeksi. Mikäli jonkin vähemmistökansallisuuden emansipaatiopyrkimykset johtivat oman, itsenäisen valtion perustamiseen, regionalismi saattoi puolestaan muuttua hegemoniseksi vallankäytöksi ja tukahduttaa muiden kansanryhmien kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia (kuten esim. Slovakiassa, jossa unkarinkielisen, n. 10 % suuruisen väestön kielellisiä oikeuksia on merkittävästi rajoitettu).

Joillakin alueilla kielellisten vähemmistöjen pyrkimykset oman kielen ja kulttuurin kehittämiseksi törmäsivät kansallisvaltioiden yhtenäistämispolitiikan pohjalta rakentuneisiin hallinnollisiin esteisiin. Näin kävi muun muassa Etelä-Ranskassa puhutun oksitaanin kielen, jolla oli ollut rikas kirjallinen perinne keskiajalta lähtien. Trubaduurirunous, länsimaisen kulttuuripiirin ensimmäinen itsestään tietoinen kirjallinen suuntaus, oli nimenomaan oksitaaninkielistä runoutta. 1200-luvulla käydyissä niin sanotuissa albigenssisodissa kuninkaan pohjoisranskalaiset vasallit kukistivat Etelä-Ranskan melko itsenäiset lääninherrat. Sotien alkusysäyksenä oli katolisen kirkon kerettiläisyytenä pitämän manikealaisen katarismin leviäminen maan eteläisissä osissa, minkä vuoksi sotaretkelle myönnettiin ristiretken asema. Sodat tuhosivat paitsi kataarien uskonnon, myös Etelä-Ranskan kukoistavat kaupungit ja hienostuneet hoviympäristöt, ja alueella puhutun romaanisen kielimuodon käyttö kirjakielenä katosi miltei tyystin. 1800-luvulla myös Etelä-Ranskassa heräsi uusi kiinnostus paikallisia kielimuotoja kohtaan, ja oksitaaninkielinen kirjallisuus koki lyhyen kukoistuskauden, joka huipentui Frédéric Mistralille vuonna 1904 myönnettyyn Nobelin kirjallisuuspalkintoon. Oksitaanin kielen kehittäjät eivät kuitenkaan onnistuneet sopimaan yhteisestä kirjakielestä, mikä on merkinnyt kielenkäytön hajanaistumista ja jopa vaaraa kielen katoamisesta elävänä kielenä.² 1900-luvun alussa oksitaanin kielen puhujia oli eri arvioiden mukaan 4–5 miljoonaa puhujaa. Nykyisin kenties noin 50 000–100 000 ihmistä pystyy käymään spontaania keskustelua kyseisellä kielellä (Glessgen 2007, 57). Ranskan valtio ei myöskään ole kielipolitiikkansa perusteella lainkaan tukenut vähemmistökielten kodifikaatioprosesseja.

2.3. Tapaus Espanja

² Oksitaanin viisi kirjakielistä normia ovat auvergnat, gascon, languedoc, limousin ja provençal. Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

Espanja on läntisen Euroopan kansallisvaltioiden joukossa poikkeus. Pyrkimys kielelliseen yhtenäisyyteen voimakkaan painostuksen kautta ei ole tuottanut keskushallitusten toivomaa tulosta. Espanjan ensimmäinen Bourbon-sukuinen hallitsija Filip V, joka oli Ranskan Aurinkokuninkaan Ludvig XIV:n pojanpoika ja Espanjan kuningas vuosina 1700–1746, pyrki soveltamaan Espanjassa ranskalaista, kardinaali Richelieun kehittämää valtiomallia keskitettyine hallintoineen. *Nueva Planta* -asetuksilla vuosina 1707–1716 hän poisti eri alueiden historialliset privilegit ja lakkautti Aragonian kuningaskunnan, jonka kansliakielenä oli pääasiallisesti katalaani. Valtakunnan ainoaksi viralliseksi kieleksi tuli kastilian kieli, ja kaikkien vähemmistökielten käyttöä rajoitettiin ankarasti. 1800-luvulla katalaanien, baskien ja galicialaisten yhteisöissä kuitenkin voimistui paikallinen identiteetti ja kehittyi omakielinen kirjallisuus. Sen seurauksena erityisesti katalaanit ja baskit ovat myös pyrkineet irtautumaan Espanjasta ja perustamaan omat valtionsa. Katalonian tasavalta on perustettu jo neljästi, vuosina 1641, 1873, 1931 ja 1934. Vuosien 1641 ja 1931 julistukset pyrkivät itsenäisen Katalonian valtion luomiseen, kaksi muuta sen sijaan perustuivat ajatukseen Espanjasta liittovaltiona. Kaikki nämä pyrkimykset tukahdutettiin kuitenkin Espanjan keskushallinnon toimesta, mutta ne ovat jääneet katalaanien kollektiiviseen muistiin osoituksena johdonmukaisesta halusta irrottautua Espanjasta ja perustaa oma, itsenäinen tasavalta. Katalaanin kieltä puhutaan myös Valencian seudulla ja se on enemmistön kieli Baleaarien saarilla, mutta näillä alueilla ei ole juurikaan esiintynyt samanlaista separatistista liikehdintää kuin Kataloniassa.

Katalaaneilla oli jo ennestään rikas keskiaikainen kirjallisuus (mm. Raimon Llull, Ausiàs March, Joanot Martorell, jne.), joka oli kuitenkin näivettynyt 1600- ja 1700-lukujen mittaan. Romantiikan aikana 1800-luvun alussa heräsi uusi kiinnostus pitkään alistetussa asemassa ollutta kansankieltä kohtaan. Katalonialaisen kansallisen heräämisen symbolina pidetään Bonaventura Carles Aribau'n v. 1832 sanomalehti *El Vapor*issa julkaisemaa runoa *Oda a la Pàtria* ”Oodi isänmaalle”, jossa sanotaan mm.:

Muyra, muyra l'ingrat que al sonar en sos llabis
per estranya regió l'accent nadiu, no plora;
que, al pensar en sos llars, no es consum ni s'anyora,
ni cull del mur sagrat las liras dels seus avis!
En llemosí soná lo meu primer vagit,

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

quant del murgó matern la dolça llet bebia.
En llemosí al Senyor pregaba cada dia
e cántichs llemosins somiaba cada nit. (Aribau 1833)

Kuolkoon se kiittämätön, joka ei itke, milloin
vieraalla maalla hänen huulillaan soi äidinkieli;
joka ei tunne tuskaa ja kaipausta ajatellessaan kotiaan
eikä ota pyhäältä seinältä esi-isiensä lyyraa!
”Llemosín” kielellä soi ensimmäinen äännähdykseni
kun imin äitini rinnasta suloista maitoa.
”Llemosín” kielellä rukoilin Jumalaa joka päivä
ja uneksin joka yö llemosínkielisiä lauluja.

Katalaanin kielellä ei ollut vielä 1800-luvun alussa vakiintunutta nimeä. Termi *llemosí* viittasi keskiaikaisiin trubadureihin, jotka Kataloniassa kirjoittivat runojaan käyttäen Etelä-Ranskassa puhutun oksitaanin eri variantteja. Aribaun runossaan käyttämä *llemosí* juontuu Keski-Ranskassa sijaitsevan Limousinin alueen kielimuodosta, jota jo myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa käytettiin viittamaan Kataloniassa, Valencian alueella ja Baleaareilla puhuttuihin romaanisiin kieliin. 1800-luvun lopulla nykyinen termi *català* ’katalaani’ syrjäytti vanhahtavan *llemosín*, jota ryhdyttiin käyttämään vain trubaduuriin kielestä. Katalonian kulttuurisesta heräämisestä käytetty katalaaninkielinen sana *Renaixença* eli ’uudesti syntyminen’ viittaa pitkään kirjalliseen traditioon ja paikalliskulttuurin ominaislaatuun, jonka pohjalta perusteltiin pyrkimystä palauttaa kastiliaistamisen ja kastililaistumisen takia menetetyt tai tukahdutetut kielelliset ja kulttuuriset oikeudet. Katalaanin kielen esitaistelijat kehittivät 1900-luvun alussa käsitteen *llengua pròpia*, ’oma kieli’, joka viittaa historialliseen oikeutukseen käyttää kaikilla yhteiskunnan eri osa-alueilla katalaanin kieltä siellä, missä sitä on vuosisatojen ajan puhuttu. Käsite *llengua pròpia* on sittemmin levinnyt myös muualle, missä on merkittäviä kielellisiä vähemmistöjä.

Primo de Riveran (1923–1930) ja Francon diktatuurit (1939–1975) yrittivät jatkaa vähemmistökieliä tukehduuttavaa politiikkaa. Francon kuoleman jälkeen (1975) ja demokratian vakiintumisen aikana paikallinen, erityisesti kielellinen identiteetti on pysynyt vahvana ja pikemminkin voimistunut sekä Kataloniassa, Baskimaassa että jossain määrin myös Galiciassa. Vuoden 1978 kansanäänestyksessä hyväksytyin perustuslain mukaan kastilian kieli on Espanjan

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

virallinen kieli, mutta historialliset vähemmistökielet voivat olla virallisia alueellisesti (Constitución española 1978):

Artículo 3

1. El castellano es la lengua española oficial del Estado. Todos los españoles tienen el deber de conocerla y el derecho a usarla.
2. Las demás lenguas españolas serán también oficiales en las respectivas Comunidades Autónomas de acuerdo con sus Estatutos.
3. La riqueza de las distintas modalidades lingüísticas de España es un patrimonio cultural que será objeto de especial respeto y protección.

3 §

1. Kastilian kieli on valtion virallinen kieli. Kaikilla espanjalaisilla on velvollisuus osata sitä ja oikeus käyttää sitä.
2. Muut Espanjassa puhutut kielet ovat myös virallisia autonomisilla alueilla näiden omien itsehallintomääräysten mukaisesti.
3. Kaikki Espanjassa puhutut kielet ovat osa kulttuuriperintöä ja erityisen kunnioituksen ja suojelun kohteita.

Perustuslain ja Katalonian itsehallintolain kielellisiä oikeuksia koskevat määräykset ovat ristiriidassa keskenään. Katalonian itsehallintolaissa säädetään:

Article 6. La llengua pròpia i les llengües oficials

1. La llengua pròpia de Catalunya és el català. Com a tal, el català és la llengua d'ús normal de les administracions públiques i dels mitjans de comunicació públics de Catalunya, i és també la llengua normalment emprada com a vehicular i d'aprenentatge en l'ensenyament. (Estatut d'autonomia de Catalunya 2016)

6 § Kansalliskieli ja viralliset kielet

1. Katalonian kansalliskieli on katalaani. Siten katalaani on Katalonian julkishallinnossa sekä julkisissa tiedotusvälineissä yleisesti käytetty kieli, ja se on myös opetuksessa tavallisesti käytetty opetus- ja oppimiskieli.

Edellä esitettyjen säädösten ristiriitaisuus pohjautuu perustuslain oikeudellisesti määrävään asemaan. Vuonna 2006 muutosehdotuksessa Katalonian itsehallintolaiksi kuudennen pykälän tekstiä muutettiin niin, että tekstiin lisätiin sanan *normal* jälkeen *i preferent* 'ensisijainen'. Espanjan perustuslakituomioistuin kuitenkin kumosi ehdotuksen v. 2010, mikä oli alkusysäyksenä viime vuosina lisääntyneeseen tyytymättömyyteen Espanjan keskushallintoa kohtaan ja itsenäisyyttä havittelevien separatistien aktiivisuuden lisääntymiseen. Yhtenä itsenäisyysmielisyyden lisääntymiseen on huoli oman kielen ja kulttuurin säilymisestä. Francon diktatuurin aikana vähemmistökieliset alueet olivat joutuneet tietoisten kastilialaistamispyrkimysten kohteiksi ja paikalliskielten julkinen käyttö ja käyttö opetuskielinä oli kielletty. Katalaaninkielisen väestön osuus sisällissodan päättyessä 1939 oli noin 90 % (Vallverdú 1983), mutta sisällissodan jälkeisenä aikana, erityisesti Francon diktatuurin aikana kastiliankielisen väestön osuus kasvoi niin, että siitä on tullut enemmistön kieli (vrt. taulukko 1).

Taulukko 1 Kieliryhmien väliset suhteet Kataloniassa v. 2015 (Generalitat de Catalunya 2015)

	tuhatta ihmistä			prosentteina (%)		
	ensiksi opittu	identifikaatio-kieli	tavallinen käyttökieli	ensiksi opittu	identifikaatio-kieli	tavallinen käyttökieli
Katalaani	1 940	2 275	2 270	31,02	36,38	36,29
Kastilia	3 449	2 974	3 173	55,14	47,55	50,73
Molemmat	153	438	427	2,44	7	6,82

Toinen huolenaihe katalaanin kielen puolustajille on maahanmuuttajien suuri määrä. Ulkomailla syntyneiden määrä on vuosien 2000 ja 2014 välillä kasvanut viisinkertaiseksi, kuten taulukko 2 osoittaa. (Ks. myös Cabré & Pujadas 1989.)

Taulukko 2 (Ribera Ruiz 2017, 237)

	Kataloniassa syntyneet	Muulla Espanjassa syntyneet	Ulkomailla syntyneet	Yhteensä
2000	4 305 142	1 703 807	253 050	6 261 999
2014	4 835 032	1 393 243	1 290 628	7 518 903

Ulkomailta muuttaneet ovat joko espanjakielisiä (latinalaisamerikkalaiset maahanmuuttajat) tai omaksuvat muuten ymmärrettävistä syistä katalaanin sijasta espanjan kielen, jonka maailmanlaajuinen käyttöala on merkittävästi katalaanin kieltä laajempi. 2010-luvun mittaan maahanmuutto sekä konservatiivisen ja leimallisesti espanjalais-nationalistisen *Partido Popular* - puolueen vahvasti keskusjohtoinen politiikka on aiheuttanut voimakkaan kansallismielisen, jopa separatistisen reaktion erityisesti juuri Kataloniassa ja osittain myös Baskimaassa, mikä puolestaan on merkinnyt keskushallinnon taholta aikaisempää kriittisempää asennetta vähemmistöjen kielellisiä oikeuksia kohtaan. Tästä seurauksena on jouduttu kierteeseen, jossa poliittista dialogia ei käydä ja jossa molemmat osapuolet, katalonialaiset separatistit ja keskushallintoa kannattavat nationalistit, pysyvät tiukasti omissa kannoissaan.

3. Kieliä ja konflikteja muualla Euroopassa

3.1. Transilvania, Unkarin ja Romanian kiistakapula

Euroopassa kielten asemaa ja sen kehittämistä on tavallisesti perusteltu historiallisilla seikoilla (ks. Toivanen 2007). Edellä viittasin jo Kataloniassa kehitettyyn käsitteeseen *llengua pròpia*, 'oma kieli', joka viittaa historialliseen oikeutukseen käyttää vähemmistön kieltä siellä, missä sitä on vuosisatojen ajan puhuttu. Historioiva asenne on joissakin tapauksissa johtanut pitkiin väittelyihin siitä, kenellä on omistusoikeus mihinkin maahan tai alueeseen. Esimerkiksi Romaniaan vuodesta 1920 kuuluvassa Transilvaniassa enemmistö väestöstä on romaniankielisiä, noin 74,4 %.

Ensimmäisen maailmasodan päättymiseen saakka alue kuului Unkarin kuningaskuntaan osana Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuden mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

Itävalta-Unkarin keisarikuntaa, ja siellä on edelleen melko suuri unkarilaisvähemmistö, noin 19 % alueen koko väestöstä (noin 6,5 % koko Romanian valtion väestöstä). Romanianlaiset ja unkarilaiset ovat vuosikymmeniä riidelleet siitä, ”kumpi oli ensin”. Kyse on siis alueen moraalisesta omistusoikeudesta. Molemmat ovat pyrkineet perustelemaan omia näkökantojaan spekulatiivisilla historiantulkintoillaan:

[...] both Romanians and Hungarians argue that they were the first post-Roman settlers of Transylvania, and both groups have used their arguments to legitimate territorial claims to the region. For both groups Transylvania represents the cradle of their civilisation. (Light & Dumbraveanu-Andone 1997, 32)

[...] sekä romanialaiset että unkarilaiset väittävät olleensa Transilvanian ensimmäisiä roomalaisajan jälkeisiä asuttajia, ja molemmat ryhmät ovat käyttäneet omia argumenttejaan alueellisten vaatimustensa tueksi. Transilvania on molempien ryhmien kulttuurin kehto.

Unkarilaisessa historiankirjoituksessa on perinteisesti korostettu Transilvanian olleen asumaton alue unkarilaisvalloituksen aikaan. Alla oleva teksti käsittelee vanhinta unkarilaisvalloitusta kuvaavaa kronikkaa *Gesta Hungarorumia*, joka on todennäköisesti 1200-luvun alkupuolella kirjoitettu:

Anonymus műve ezek szerint semmiféle megbízható tudósítást nem nyújt arról, hogy a régészeti kétségtelenül az első honfoglaló nemzedékhez tartozó magyarok Erdélyben milyen népet vagy népeket találtak. A modern régészet szlávok jelenlétét igazolja. Azoktól világosan elválasztható 10. századi román leletanyag Erdélyben nem került elő. (Köpeczi 1986, 242)

Anonymuksen teos ei siis anna minkäänlaista luotettavaa tietoa siitä, minkä kansan tai mitä kansoja Transilvaniassa kohtasivat ne unkarilaiset, jotka kuuluivat arkeologisten löytöjen perusteella ensimmäiseen valloittajasukupolveen. Moderni arkeologia osoittaa, että paikalla on ollut slaaveja. Transilvaniasta ei ole löytynyt sellaista 900-luvun romanialaista aineistoa, joka voitaisiin erottaa selvästi niistä. (Käännös Eliisa Pitkäsalo)

Romanialaisessa historiankirjoituksessa taas pyritään osoittamaan, usein samoja lähteitä toisin tulkiten, että romanialaiset ovat asuneet Transilvanian alueella aina roomalaisajasta lähtien:

Anonymus nu i-a putut inventa pe români, deoarece aceștia, prin înaintașii lor, erau prezenți în Dacia, Moesia și Pannonia înainte de anul 900 și continuă să fie prezenți și ulterior, cel puțin pe teritoriul fostei Dacii. Și apoi, toate cronicile latino-maghiare îi pomenesc pe români la nord de Dunăre la venirea ungarilor și îi asociază pe români cu romanii. (Pop 1996, s.n., cuvânt înainte)

Anonymus ei ole voinut keksiä romanialaisia, sillä näiden esi-isät asuttivat Daakiaa, Moesiaa ja Pannoniaa ennen vuotta 900 ja myös sen jälkeen, ainakin entisen Daakian alueella. Kaikki latinankieliset unkarilaiset kronikat mainitsevat romanialaisten asuneen Tonavan pohjoispuolella unkarilaisten maahantulon aikoihin sekä liittävätkin romanialaiset roomalaisiin.

Tämä pitkään jatkunut riita Transilvanian ensimmäisistä asuttajista on vakavasti heikentänyt alueella asuvien väestöryhmien välejä, sillä se on ollut huomattavasti voimakkaammin tunteisiin vetoava argumentti kuin esimerkiksi nykyisten väestöryhmien suhteellinen jakauma. Kuten edellä jo mainittiin, käsitys ”oikeudesta” tiettyyn alueeseen on tyypillisesti eurooppalainen ajatus. Esimerkiksi Afrikassa tai Latinalaisessa Amerikassa vastaavanlainen historiaan pohjautuva perusta kielellisille oikeuksille on huomattavasti harvinaisempi ilmiö.

3.2. Ukrainan kriisi

Useimmissa Euroopan maissa kuuluminen johonkin kielelliseen yhteisöön on yksi keskeisistä identiteettiä määrittävistä tekijöistä ja valitettavan usein myös väestöryhmien välisten konfliktien pohjalla. Usein kieliyhteisöjen välille syntynyt vihanpito juontaa juurensa historiallisiin tapahtumiin, esimerkiksi tilanteisiin, joissa jokin väestöryhmä on joutunut kielellisen, kulttuurisen, taloudellisen tai poliittisen syrjinnän kohteeksi. 2010-luvun Euroopassa kaikkein surullisin esimerkki kieliyhteisöjen välisistä konflikteista on Ukrainan tilanne. Ukrainan kaksi suurta

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

kieliyhteisöä ovat ennen kaikkea maan länsi- ja pohjoisosissa asuvat ukrainankieliset sekä enimmäkseen maan itä- ja eteläosissa ja Krimin niemimaalla asuvat venäjänkieliset. Sisällissodaksi kärjistyneen konfliktin taustalla on useita tekijöitä, joista yksi merkityksellisimmistä on 1800-luvulla Venäjän keisarillisen hallinnon erittäin kielteinen suhtautuminen ukrainan kieleen.

Nykyisen Ukrainan alue kuului Puolaan aina vuoteen 1648, jolloin kasakkapäällikkö Bohdan H'melnytskyi nousi kapinaan Puolan kuningasta vastaan. Alun menestyksen jälkeen hän kärsi tuntuvia tappioita puolalaisia joukkoja vastaan, ja vuonna 1654 hän päätti solmia sopimuksen Venäjän tsaarin kanssa ja liittää alueen Venäjään. Puolalaiset eivät hyväksyneet tätä toimenpidettä, mutta vuonna 1667 Andrusovon rauhassa Puola ja Venäjä jakoivat Ukrainan alueen karkeasti ottaen niin, että Dnepr-joen länsipuoliset alueet jäivät Puolalle, lukuun ottamatta Odessan ja Mykolajivin alueita, ja itäpuoliset Venäjälle. Ukrainan jako oli pohjana myöhemmin korostuneelle jaolle länsimieliseen ja itämieliseen maahan (ks. laaja yleisesitys Ukrainan historiasta Magocsi 2010 ja esim. Subtelny 2009).

Jo 1700-luvulla alkoi Ukrainan tietoinen venäläistäminen erityisesti kulttuurin ja kirjallisuuden saralla. Vuonna 1709 Pietari Suuri kielsi ukrainankielisten kirjojen julkaisemisen. Noin puoli vuosisataa myöhemmin, v. 1764, Katariina Suuri lakkautti siihen saakka jossakin määrin autonomisesti hallitun hetmanaatin ja sulki kaikki ukrainankieliset oppilaitokset ja kulttuuri-instituutiot. 1800-luvulla Venäjän hallinto pyrki kaikin keinoin tukahduttamaan uudelleen heräävän ukrainalaisen kansallismielisyyden kieltämällä ukrainan kielen julkisen käytön käytännössä kokonaan. Vuonna 1863 Venäjän sisäministeri Pjotr Valujev lähetti kiertokirjeen, jolla määrättiin rajoittamaan ukrainaksi kirjoitetun kirjallisuuden julkaisumahdollisuuksia kovalla kädellä (ks. tarkempi selvitys ko. kiertokirjeestä Remy 2007). Joitakin vuosia myöhemmin, vuonna 1876 Aleksanteri II allekirjoitti ns. Emsin asetuksen, joka rajoitti entisestäänkin oikeutta julkaista tai tuoda maahan ukrainankielisiä kirjoja tai esittää ukrainankielisiä näytelmiä (ks. venäläistämistoimenpiteistä Zbyr 2015, 48–49). Myös Itävalta-Unkarin keisarikunnassa erityisesti puolalainen väestönosa vastusti Länsi-Ukrainan kansallismielisiä pyrkimyksiä (Miller 2005, 38).

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Ukraina oli lyhyen aikaa itsenäinen, mutta vuonna 1921 bolševikit murskasivat ukrainalaisten nationalistien joukot ja perustivat Ukrainan sosialistisen neuvostotasavallan. Neuvostoliiton alkuvuosina valtakunnan vähemmistökielten omakielistä kirjallisuutta ja kulttuuria pyrittiin edistämään, mutta näiden kieliryhmien kannalta suotuisa kehitys päättyi Stalinin hirmuhallintoon. Vuosien 1932–1933 kollektivisoinnin aiheuttama nälänhätä, *holodomor*, aiheutti eri lähteiden mukaan 4–5 miljoonan ihmisen kuoleman Ukrainassa (Romaniuk Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

& Gladun 2015, 318). Vaikka tästä tragediasta tuleekin syyttää ennen kaikkea Stalinin politiikkaa, monet ukrainalaiset liittävät sen nimenomaan venäläisvaltaan (ks. Bowring 2014, 69). Vaikka Neuvostoliitossa vähemmistöyhteisöjen väkivaltainen kohtelu hieman lientyikin Stalinin kauden jälkeen, pyrkimyksenä oli kuitenkin vankistaa venäjän kielen asemaa valtakunnan eri osissa ja tehdä siitä kansallisuuksien välisen kommunikaation kieli. Neuvostoliiton 1980-luvun lopulla alkaneen hajoamisprosessin aikana Ukraina julistautui itsenäiseksi vuonna 1991, ja ukrainasta tuli valtion ainoa virallinen kieli.

Itä-Ukrainassa on kuitenkin suuri venäjänkielinen yhteisö, osittain nimenomaan Neuvostoliiton aikana syntynyt ja kasvanut. Koko Ukrainan lyhyen itsenäisyyden ajan on jouduttu pohtimaan kielikysymyksiä eli ennen kaikkea sitä, tuleeko venäjän kieli virallistaa. Vuonna 2012 presidentti Janukovitšin hallinto päätti antaa vähemmistökielille virallisen aseman alueellisesti muun muassa koulutuksessa, mikäli vähintään 10 % alueen väestöstä oli kyseisen vähemmistökielen puhujia. Tämä olisi käytännössä johtanut siihen, että venäjänkielisillä alueilla ukrainan kieli olisi käynyt lähes tarpeettomaksi ja ukrainankielisiä palveluja olisi todennäköisesti ollut hyvin vaikea saada. Presidentti Janukovitš pakeni maasta vuonna 2014 Ukrainassa alkaneen protestiaallon jälkeen. Kiovassa tapahtuneen Maidanin aukion verilöylyn jälkeen Ukrainan parlamentti päätti kumota vuoden 2012 kielilain. Se ja eräät muut hallinnolliset, erityisesti Venäjää vastaan tähdätyt toimenpiteet johtivat siihen, että Venäjä puuttui aseellisesti Ukrainan tilanteeseen ja miehitti Krimin (Tsygankov 2015).

Neuvostoliiton hajoamisen tuloksena syntyneissä itsenäisissä valtioissa on edelleen käytäntönä luokitella ihmiset kansallisuuden mukaan. Näin ei suinkaan ole kaikissa maailman maissa. Esimerkiksi Suomessa suomen-, ruotsin- ja saamenkieliset eivät ole omia kansallisuuksiaan vaan eri kieliryhmiin kuuluvia Suomen kansalaisia. Ukrainassa sen sijaan kaikkien kansalaisten on kuuluttava yhteen ja vain yhteen kansallisuuteen. Maassa on ukrainalaisten ja venäläisten lisäksi 16 kansallisuutta, joiden väestöpohja on yli 30.000 henkeä. Kansallisuutta määrittävistä kriteereistä yksi on kieli, mutta kuten alempana esitettävistä taulukoista voi todeta, se ei ole suinkaan ehdoton.

Ukrainan tilanne on usein esitetty kahden etnisen ryhmän välisenä konfliktina. Todellisuus on kuitenkin hyvin monisäikeinen. Ukrainan valtion alue on tapana jakaa kolmeen osaan, Länsi-Ukrainaan, Keski-Ukrainaan ja Kaakkois-Ukrainaan. Tämä jako perustuu suurimpien kieliryhmien osuuteen ko. alueilla. Länsi-Ukraina on leimallisesti ukrainankielinen, Keski-Ukrainassa kielet ovat jokseenkin tasapainossa, kun taas Kaakkois-Ukrainassa venäjänkieliset ovat merkittävä vähemmistö ja kapinallisella Donbassin alueella ja Venäjän itseensä liittämällä Krimin niemimaalla he ovat Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

enemmistönä. Tämä ei kuitenkaan merkitse välttämättä sitä, että kaikki tavalliset kansalaiset olisivat kokeneet kieliryhmien väliset suhteet ongelmallisina. Hyvin suuri osa ukrainalaisista on eriasteisesti kaksikielisiä, ja esimerkiksi pääkaupungissa Kiovassa kieliryhmät ovat lähes saman kokoiset. Kuten edellä on mainittu, kielellinen identifikaatio ei ole suorassa suhteessa etnisyyteen, mikä käy ilmi vuoden 2001 pidetyn väestönlaskennan tuloksista (ks. taulukot 3–5).

Taulukko 3 Kansallisuus (kansalaisten oman ilmoituksen mukaisesti)

ukrainalaisia %	venäläisiä %	muuta %
77,8	17,3	4,9

Taulukko 4 Äidinkieli (kansalaisten oman ilmoituksen mukaisesti)

ukraina %	venäjä %	muu %
67,5	29,6	2,3

Taulukko 5 Pääkielten täydellinen hallinta (kansalaisten oman ilmoituksen mukaisesti)

	ukraina %	venäjä %
kaikki	87,9	65,7
ukrainankieliset	96,8	58,1
venäjänkieliset	58,8	98,9

Alueelliset erot kansallisuuksien ja kieliryhmien osalta ovat aina olleet ja ovat edelleen merkittäviä. Seuraavassa taulukossa on esitetty vuoden 2001 väestönlaskennasta saatavat tiedot Lvivin, Kiovan ja Donetskien alueilta (ks. taulukko 6).

Taulukko 6 Kansallisuus ja kieliryhmät Ukrainassa 2001

	kansallisuus %		kieli %	
	ukraina	venäjä	ukraina	venäjä
Lviv	94,8	3,6	95,3	3,8
Kiova	92,5	6,0	92,3	7,2
Donetsk	56,9	38,2	24,1	74,9

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

Edellä esitettyjen taulukoiden luvuissa kansalaiset ovat ilmeisen usein sekoittaneet kielen ja kansallisuuden. Tuoreesta kuntakohtaisesta selvityksestä, *Fourth Annual Ukrainian Municipal Survey 2018*, käy ilmi, että kielellinen todellisuus on monisäikeisempi. Donbassin alueen Donetskista ei ole saatavilla tietoja käynnissä olevan sotilaallisen konfliktin vuoksi, mutta vertailun vuoksi taulukossa ovat venäläisenemmistöisessä Etelä-Ukrainassa sijaitsevan Odessan kaupungin vastaavat tiedot (International Republican Institute 2018). (Ks. taulukko 7.)

Taulukko 7 Ukrainan ja venäjän kielten käyttö Ukrainassa 2018

	kansallisuus %		kotikieli %		
	ukraina	venäjä	ukraina	venäjä	molemmat
Lviv	97	3	92	3	5
Kiova	89	6	25	38	37
Odessa	75	17	4	79	16

Edellä esitetyistä luvuista käy ilmi, että hyvin suuri osa Ukrainan kansalaisista on kaksikielisiä ja että esimerkiksi pääkaupungissa Kiovassa venäjänkielisten määrä on jopa suurempi kuin ukrainankielisten. Vaikuttaa siis siltä, että suuri osa Ukrainan kansalaisista ei pidä kielikysymystä olennaisena kansalaisia erottavana tekijänä (ks. Kulyk 2014, 2015).

Ukrainan kriisi on valaiseva esimerkki yhtäältä eurooppalaisen kielikäsitteen ja kansallisidentiteetin välisestä suhteesta ja toisaalta kielikysymysten poliittisesta ulottuvuudesta. Kieli on usein aggressiivisen kansallismielisyyden keskeinen elementti, jolla vedotaan tunteisiin ja mielikuviin pikemmin kuin dokumentoituihin faktoihin. Median välittämien tietojen pohjalta monet saattavat ajatella, että Ukrainan kriisi on pelkästään kieliryhmien välinen konflikti, vaikka tosiasiansa sekä Venäjän sekaantuminen Ukrainan tilanteeseen että ukrainalaisten äärinationalistien toiminta perustuvat huomattavasti raadollisempiin poliittis-taloudellisiin motiiveihin. Kielikysymystä on kuitenkin helppo käyttää tunteenomaisena verukkeena, ja sillä pyritään oikeuttamaan mitä häikäilemättöimpiä toimia toiseen ryhmään kuuluvia vastaan.

Ukrainan tilanne osoittaa traagisesti, miten 2000-luvun Euroopassa kieli voidaan valjastaa kansalliskiihkon työkaluksi. Selvitys Ukrainan julkisista palveluista osoittaa hyvin selvästi, että

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuden mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

kansalaisten mielestä Ukrainan ongelmat ovat aivan muualla kuin kieliryhmien välisessä vastakkainasettelussa (ks. International Republican Institute 2018). Venäjän asenne taas perustuu vanhaan käsitykseen venäjän kielen keskeisestä asemasta Venäjän keisarikunnan ja Neuvostoliiton ajoilta. Monien venäläisten on edelleen vaikea hyväksyä venäjän kielen aseman heikentymistä itsenäistyneissä entisissä neuvostotasavalloissa. Virallinen Venäjä on perinteisesti pitänyt valkovenäläisiä ja ukrainalaisia yhteen suureen slaavilaiseen perheeseen kuuluvina väestöryhminä. Ryazanova-Clarke (2015, 8) siteeraa Putinin puhetta vuodelta 2013:

Киевская Русь началась как основа будущего огромного Российского государства. У нас общая традиция, общая ментальность, общая история, общая культура. У нас очень близкие языки. В этом смысле, я ещё раз хочу повторить, мы один народ [...] Это часть нашего большого российского мира, российско-украинского мира.

Kiovan Venäjä oli se alku ja perusta, josta myöhemmin kasvoi Venäjän valtava valtio. Meillä on yhteiset perinteet, yhteinen mentaliteetti, yhteinen historia, yhteinen kulttuuri. Kielemme ovat hyvin lähellä toisiaan. Tässä suhteessa haluan vielä kerran toistaa, että olemme yhtä kansaa [...] Tämä on osa meidän suurta venäläistä, venäläis-ukrainalaista maailmaamme. (käännös Juho Härme)

Kriisin kärjistyessä myös Venäjän johdon esittämät mielipiteet ukrainan kielestä ovat muuttuneet ja Ukrainan valtiota on ryhdytty syyttämään venäjän kielen sortamisesta ja kielellisestä kansalliskiihkosta (Ryazanova-Clarke 2015, 8–11). Venäjän kielipoliittiset asenteet ja toimet ovat tietyssä mielessä ristiriitaisia, sillä vaikka virallinen Venäjä on julistautunut maan rajojen ulkopuolella asuvien venäläisyhteisöjen suojelijaksi, se on rajoittanut ja vaikeuttanut merkittävästi 2000-luvun alusta lähtien omien kielivähemmistöjensä, kuten esim. suomalais-ugrialaisten kansojen kielellistä emansipaatiota (Zamyatin 2013, 126).

Edellä on esitetty muutamia huomioita Euroopan valtioiden kielipolitiikan periaatteista sekä kommentoitu joitakin esimerkkejä kieliyhteisöjen välisistä konflikteista maanosassamme. Artikkelin toisessa osassa käsittelem lyhyesti tilanteita joissakin muissa maanosissa, joissa eurooppalainen perintö on kuitenkin usein määräävä tekijä kielipoliittisten päätösten takana. Indoeurooppalaisen ekspansion myötä tuhansia vuosia sitten suuri osa Euraasiaa joutui

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

indoeurooppalaisten kansojen valtaan. Indoeurooppalaisen ekspansion jatkumona voi pitää eurooppalaisten siirtomaakautta 1400-luvun lopulta lähtien aina 1900-luvulle saakka. Tuskin mikään muu yksittäinen ilmiö on vaikuttanut ihmiskunnan historiaan niin laajalti ja syvästi kuin indoeurooppalaisten kansojen levittäytyminen kaikkialle maapallolla. Siirtomaakauden myötä myös jotkin eurooppalaiset kielet ovat levinneet muihin maanosiin ja joissakin tapauksissa käytännössä lähes hävittäneet alkuperäiskielet.

4. Afrikka: Senegalin kielet ja siirtomaa-ajan perintö

Afrikan manner voidaan jakaa karkeasti ottaen kahteen suureen kokonaisuuteen, Saharan pohjois- ja eteläpuoliseen alueeseen. Saharan pohjoispuolella sijaitsevat maat ovat 600-luvulla alkaneen arabialaismiehityksen tuloksena arabialaistuneet kielellisesti lähes kokonaan. Vain Marokossa ja Algeriassa on suuria berberikieliä puhuvia yhteisöjä, joiden asema on ollut pitkään erittäin vaikea sekä kulttuurisesti että poliittisesti. Vasta 2000-luvulla berberikielet ovat saavuttaneet Algeriassa kansalliskielen (vuodesta 2002) ja hieman myöhemmin virallisen kielen aseman (vuodesta 2016). Marokossa berberi, jota puhuu laskutavan mukaan 40–45 % väestöstä, tunnustettiin v. 2011 viralliseksi kieleksi arabian rinnalla. Berberikielten aseman tosiasiallinen vahvistaminen kestää kuitenkin vuosikymmeniä, sillä niiden opetus kouluissa on vasta alkutekijöissään. Tunisiassa, Libyassa ja Egyptissä on pienehköjä berberikieliä puhuvia yhteisöjä, jotka ovat kuitenkin asteittain sulautumassa arabiankieliseen valtaväestöön. Maghrebien alueella, erityisesti Algeriassa, Marokossa ja Tunisiassa, myös ranskan kielellä on edelleen vahva asema, vaikkakaan se ei ole virallinen kieli. Sitä käytetään yhä laajalti muun muassa koulutuksessa ja mediassa. Marokko ja Tunisia olivat Ranskan siirtomaita 1800-luvun puolivälistä aina 1950-luvulle ja Algeria puolestaan 1960-luvulle asti.

Saharan pohjoispuolinen Afrikka on kielellisesti kuitenkin melko yhtenäinen verrattuna Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan. Koko Afrikan manner, Etiopiaa ja Liberiaa lukuun ottamatta, oli vuosikymmeniä eurooppalaisten siirtomaaisäntien vallassa. Siirtomaa-ajan perintönä 1960-luvulla itsenäistyneiden valtioiden virallisina kielinä ovat entisten siirtomaaisäntien kielet eli ennen kaikkea ranska, englanti ja portugali. Poikkeuksia ovat Päiväntasaajan Guinea, jonka virallinen kieli on

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

espanja, sekä Etelä-Afrikka, jossa yksi virallisista kielistä on hollannista kehittynyt afrikaans, jota puhutaan laajalti myös Namibiassa. Vaikka useissa Afrikan maissa jokin tai jotkin paikalliset kielet ovat saaneet virallisesti tunnustetun aseman (kuten esimerkiksi suahili Keniassa ja Tansaniassa), lähes kaikkialla Afrikassa paikallisten kielten status on heikko ja käyttö rajallista:

The African languages are given a very low status in the region, and their use is typically restricted to domains that are not really important for the leadership, while French, English and Portuguese have maintained their high status. (Chelsea ja muut 2018, 135)

Afrikkalaisilla kielillä on alueella hyvin alhainen status, ja niiden käyttö rajoittuu tyypillisesti aloille, jotka eivät ole olennaisia johtavissa asemissa toimivien kannalta, kun taas ranska, englanti ja portugali ovat säilyttäneet arvostetun asemansa.

Saharan eteläpuolisessa Afrikassa on yli 40 valtiota. Otan esimerkiksi hyvin tyypillisestä afrikkalaisesta kielipoliittisesta tilanteesta Senegalin, jonka pinta-ala on noin 200 000 km² ja väkiluku noin 13,5 miljoonaa. Senegal oli Ranskan siirtomaa 1850-luvulta vuoteen 1960, ja ranskan kieli on edelleen valtion ainoa virallinen kieli. Senegalissa puhutaan kuitenkin lukuisia eri kieliä, joiden määrä vaihtelee eri kriteerien mukaan 20:stä lähes 40:een. Vaihtelu johtuu siitä, että useiden kielten eri murteet tai varieteetit ovat keskenään niin erilaisia, että eri lähteiden mukaan ne ovat eri kieliä (Cissé 2008, 101):

L'Atlas du Sénégal [...] présente quinze groupes ethniques alors que le recensement de 1988 du ministère de l'Economie, des Finances et du Plan en présente dixneuf. Le Summer Institute of Linguistique (SIL) évoque trente-huit langues auxquelles correspondent autant de groupes ethniques. Cette disparité dans les données est due aux critères mis en œuvre pour définir une ethnie, une langue ou une variété de langues.

L'Atlas du Sénégalin mukaan maassa on viisitoista etnistä ryhmää, kun taas valtionvarain-, talous- ja suunnitteluministeriön väestönlaskennan mukaan niitä on yhdeksäntoista. Summer Institute of Linguistics (SIL) mainitsee 38 kieltä, joita vastaa yhtä monta etnistä yhteisöä.

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

Tämä huomattava ero johtuu kriteereistä, joita on käytetty eri etnisten yhteisöjen, kielten tai kielten varieteettien määrittämisessä.

Monikielisyys on tyypillisesti afrikkalainen ilmiö. Lähes kaikki senegalilaiset pystyvät kommunikoimaan useammalla kuin yhdellä kielellä, eikä kieli ole välttämättä oman identiteetin keskeinen elementti. Myöskään Euroopassa tärkeä historiallinen ulottuvuus ei Senegalissa eikä useimmissa muissakaan Afrikan maissa ole erityisen keskeinen (ks. Senegalissa puhutuista kielistä esim. Versluys 2010; Lüpke 2013).

Senegalissa vain noin 10 % väestöstä osaa ranskan kieltä. Alkuperäiskielistä levinnein on wolof, jota osaa ja käyttää noin 80–90 % senegalilaisista. Wolofien etniseen ryhmään kuuluu kuitenkin vain hieman yli 40 % väestöstä, mistä voi päätellä, että hyvin suuri osa kansasta käyttää ainakin kahta, usein jopa neljää tai viittä kieltä. Senegalin itsenäistymisen jälkeinen kielipolitiikka voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen (Cissé 2008, 108–112; Faye 2013, 115–125):

- i) 1960–1980, jolloin presidenttinä oli Léopold Sédar Senghor, runoilija ja kirjailija sekä ensimmäinen afrikkalainen Ranskan Akatemian jäsen. Senghorin kielipolitiikka perustui ranskan kielen ylivaltaan ja pyrkimykseen rakentaa Senegalista kansallisvaltio, jonka asukkaita yhdistäisi yksi kieli. Vaikka erilaiset kansalaisjärjestöt ja kielentutkijat koettivat parantaa alkuperäiskielten asemaa, Senegalin valtio ei ryhtynyt mihinkään toimenpiteisiin tämän tavoitteen edistämiseksi eikä näitä kieliä hyväksytty esimerkiksi perusopetuksen piiriin.
- ii) Vuosina 1980–2000 alkuperäiskielten asemaan alettiin kiinnittää huomiota. Muutos perustui osittain siihen, että vaikka noin neljännes valtion budjetista osoitettiin opetukseen, 70–80 % väestöstä ei osannut lukea eikä kirjoittaa ranskan kieltä. Vuonna 1971 kuudelle alkuperäiskielelle myönnettiin kansalliskielen asema (wolof, fulani, serer, mandingo, soninke ja djula). Vuonna 1981 käynnistetty opetusreformi sisälsi alkuperäiskielten käytön opetuskielenä kouluopintojen alkuvaiheessa. Uudistus koski kuitenkin vain edellä mainittuja kuutta kieltä, ja muut jätettiin uudistuksen ulkopuolelle.
- iii) Vuodesta 2001 kaikille niille kielille, joilla on kodifioitu normi, on annettu kansalliskielen status. Kansalliskieliä on nyt 19, mutta niistä vain ranskaa ja wolofia

käytetään valtakunnallisesti. Muilla kielillä on joko alueellinen käyttöala, tai ne ovat lähes pelkästään kotikieliä.

Senegalin perustuslaki määrittää valtion kielipolitiikasta seuraavasti (Constitution de la République du Sénégal 2001):

Article premier: [...] La langue officielle de la République du Sénégal est le Français. Les langues nationales sont le Diola, le Malinké, le Pular, le Sérère, le Soninké, le Wolof et toute autre langue nationale qui sera codifiée.

1 § [...] Senegalin tasavallan virallinen kieli on ranska. Kansalliskielet ovat djula, mandingo, fulani, serer, soninke ja wolof sekä jokainen kansalliskieli, jolle laaditaan kodifioitu normi.

Alkuperäiskielten käytön lisäämistä vaikeuttavat monet ongelmat. Fayen (2013, 123–124) mukaan osa vanhemmista suhtautuu kielteisesti vähemmistökieliin opetuskielinä, ja opettajat pitävät kaksikielisiä monikielistä opetusta erityisen raskaana. Opettajien koulutus ei myöskään vastaa kielellisesti haastavia opetustilanteita. Monet pienistä vähemmistökielistä ovat lisäksi vailla asianmukaista opetusmateriaalia, ja niiden yhteiskunnallinen arvostus on usein niin matala, että lapset eivät ole motivoituneita opiskeluun. Erityisen ongelmallista on kuitenkin se, että vallitsevassa tilanteessa ranskan kielen virallisuus ylläpitää yhteiskunnan hierarkkisuutta ja toimii siten pienen eliitin edun mukaisesti. Eliitti, johon kuuluvat myös poliittiset päätöksentekijät, ei niin ollen ole järin innostunut parantamaan alkuperäiskielten asemaa, sillä nykytilanteen säilyttäminen ajaa sen omia etuja.

L'élite administrative et bureaucratique continue de saper les acquis en matière de promotion des langues nationales. Elle est souvent accusée d'encourager cet enseignement inapproprié et non planifié des langues nationales, afin de sauvegarder ses intérêts immédiats. Car, dans le système politique et économique actuel du Sénégal, le français est un outil sûr d'avancement socio-économique. (Cissé 2008, 128.)

Hallinnon ja byrokratian eliitti pyrkii edelleen romuttamaan ne tulokset, joita on saatu edistettäessä paikalliskielten asemaa. Eliittiä syytetään usein siitä, että se rohkaisee paikalliskielten suunnitelmatonta ja epätarkoituksenmukaista opetusta turvatakseen omat välittömät etunsa. Senegalin nykyisessä poliittisessa ja taloudellisessa järjestelmässä ranskan kielen taito on nimittäin varma keino parantaa omaa sosioekonomista asemaa.

Senegal on vain yksi esimerkki Afrikan valtioissa vallitsevista kielipoliittisista ja kielikoulutuspoliittisista oloista, mutta hyvin monet maat ovat samantyyppisessä tilanteessa. Olennaista on kuitenkin todeta, että kieli ei ole samalla tavoin identiteetin perustana kuin usein Euroopassa ja että väestöryhmien väliset mahdolliset konfliktit perustuvat useimmiten muihin seikkoihin. Esimerkiksi erityisen raakojen joukkomurhien näyttämöinä olleiden Ruandan ja Burundin kaksi keskeistä yhteisöä, hutut ja tutsit, puhuvat samaa kinjaruandan kieltä ja jakavat pitkälti saman kulttuurisen perinnön. Heidän keskinäiset suhteensa perustuvat yhteiskunnallisiin eroihin, joilla on historiallinen perusta. Tutsit tulivat alueelle valloittajakansana Etiopiasta vuosisatoja sitten, mutta sulautuivat kielellisesti ja kulttuurisesti hutuihin. Tutsit ja hutut ovat fyysisesti jossakin määrin erilaisia, mutta muun muassa seka-avioliittojen vuoksi mitään selvää rajaa kansanryhmien välille ei voi vetää (ks. Fusaschi 2009, 16; muinaisen Ruandan kuningaskunnan historiasta sekä Ruandan ja Burundin etnisestä rakenteesta Vansina 2001).

Useimmissa Afrikan valtioissa sosiolingvistiset olot ovat merkittävänä esteenä valtioiden yhtenäisyyden rakentamiselle. Kielellinen hajaannus ja siirtomaaisännän kieli virallisena kielenä ovat seikkoja, jotka pitävät yllä näiden yhteiskuntien erittäin voimakasta hierarkkisuuutta sekä merkitsevät suurelle osalle väestöstä muita heikompia mahdollisuuksia koulutukseen ja yhteiskunnallisen aseman parantamiseen. Kielikysymykset ovat siten yhteiskunnallisten ongelmien keskiössä.

5. Aasia

Aasia on valtava maanosa, jossa asuu YK:n tilastojen mukaan noin 4,4 miljardia ihmistä eli selvästi yli puolet koko maailman väestöstä (UN 2015). Aasiassa on lukuisia maita, joissa puhutaan kymmeniä, jopa satoja kieliä. Indonesiassa on laskettu olevan noin 740 eri kieltä ja Intiassakin noin 420. Otan tässä esille vain muutaman tapauksen, ensiksikin entisen Itä-Pakistanin itsenäistymisen Bangladesh-nimiseksi valtioksi sekä kurdien tilanteen Turkissa ja Iranissa perustuslakioikeudelliselta kannalta. Laajempi esitys Aasian eri valtioiden kielipoliittisista oloista on muun muassa Simpson (2007).

5.1. Bangladesh

Vuonna 1947 Englannin siirtomaavallan alainen Intia itsenäistyi jakautuen kahteen uuteen valtioon, Intiaan ja Pakistaniin. Syyt englantilaisen Intian hajoamiseen perustuivat uskonnollisiin seikkoihin. Intiasta tuli pääosin hindujen asuttama valtio, jossa tosin on yhä edelleen laaja, noin 170 miljoonan ihmisen muslimiväestö. Pakistan puolestaan muodostettiin kahdesta toisistaan yli 1000 kilometrin päässä sijaitsevasta alueesta, luoteisten alueiden muslimienemmistöisistä provinseista (aiemmin Länsi-Pakistan, nykyisin Pakistan) sekä Bengalín provinssin itäosasta (aiemmin Itä-Pakistan, nykyisin itsenäinen Bangladeshin valtio). Länsi-Pakistanissa, jossa puhutaan nykyään noin 70 eri kieltä, virallinen kieli on englannin rinnalla urdu. Urdu on niin läheistä sukua Intian eniten puhutulle kielelle hindille, että kieliä pidetään yleisesti saman kielen kahtena eri varieteettina. Urdu oli erityisesti yläluokkaisen muslimiväestön käyttämä kieli ja sillä oli hyvin korkea yhteiskunnallinen ja kulttuurinen status. Sitä puhuu äidinkielenään vain noin 8 % nykyisen Pakistanin väestöstä, kun taas esimerkiksi pandžabia puhuu lähes 45 %. Urdusta on kuitenkin historiallisista syistä, nimenomaan sen yhteiskunnallisen arvostuksen ansiosta, tullut alueella yleisesti käytetty kieli, eräänlainen *lingua franca* (ks. Rahman 1997, 2008).

Pakistanin itsenäistyttyä Länsi-Pakistanin johtavat tahot ja poliittinen eliitti päätyivät ratkaisuun, jonka mukaan valtion ainoat viralliset kielet tulisivat olemaan urdu ja englanti. Tämä herätti suurta vastustusta Itä-Pakistanissa, jossa valtakielenä oli ja on bengali. Noin 98 % nykyisen Bangladeshin väestöstä on ja 57 % entisen Pakistanin valtion väestöstä oli bengalinkielisiä. Päätös olla myöntämättä bengalin kielelle virallisen kielen asemaa käynnisti vuonna 1948 Itä-Pakistanissa *Bengali Language Movement* -liikkeen, joka vaati päätöksen muuttamista. Liike alkoi yliopisto-opiskelijoiden piiristä, mutta laajeni nopeasti poliittiseksi toiminnaksi vasta perustetun Awami-Havu, Jukka 2019. Kielipoliittikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

liiton aloitteesta. Helmikuussa vuonna 1952 Itä-Pakistaniin julistettiin yleislakko protestiksi Pakistanin valtion bengalinkielisiin henkilöihin soveltamaa kieli- ja kulttuuripolitiikkaa vastaan. Hallitus julisti kokoontumiskiellon, mutta siitä huolimatta Dhakan yliopistolle kokoontui suuri joukko ihmisiä, joiden tarkoituksena oli järjestää mielenosoitus alueparlamentin edessä. Poliisi kuitenkin hajotti mielenosoituksen aseellisesti, ja useita ihmisiä sai surmansa tulituksessa (ks. yksityiskohtaisempi kuvaus 1940-luvun lopun ja 1950-luvun alun kielikiistoista nykyisen Bangladeshin alueella esim. Thompson 2007, 40–45; Kokab & Mahmood 2016, 171–176).

Traagisen tapahtuman seurauksena bengalilainen nationalismi vahvistui entisestään ja koko Pakistanin valtio ajautui bengalinkielisten keskuudessa syvän epäluottamuksen tilaan, millä oli ratkaiseva merkitys koko valtion tulevaisuudelle. Kielikysymys oli alkusysäyksenä sille, että Itä-Pakistan vuonna 1971 julistautui itsenäiseksi nimellä Bangladesh:

Within Pakistan itself, it is important to point out that the Language Movement of the late 1940s and early 1950s was absolutely critical for the future of East Pakistan in sowing the seeds of a secular Bengali nationalism which subsequently led on to a successful fight for independence for the province in the early 1970s. (Thompson 2007, 44.)

Pakistanin osalta on tärkeää huomata, että 1940-luvun lopun ja 1950-luvun alun kieliliike oli äärimmäisen keskeinen Itä-Pakistanin tulevaisuudelle, sillä se kylvi maallisen bengalilaisen nationalismin siemenet, mikä 1970-luvun alussa johti menestyksekkääseen itsenäisyystaisteluun alueella.

21. helmikuuta Bangladeshissa vietetään bengalin kielen päivää niiden muistoksi, jotka kuolivat vuonna 1952 puolustaessaan oikeuttaan kieleensä. Vuonna 1999 päivästä tuli Unescon aloitteesta kansainvälinen äidinkielen päivä koko maailmassa.

Bangladeshin esimerkki osoittaa, että kielikysymykset ja niistä aiheutuvat konfliktit voivat mullistaa poliittisen tilanteen kielellisesti jakautuneessa valtiossa. Itä-Pakistanin itsenäistymistä helpotti luonnollisesti se, ettei sillä ollut maantieteellistä yhteyttä Länsi-Pakistaniin. Mikäli maayhteys olisi ollut, konfliktista olisi voinut tulla vieläkin väkivaltaisempi ja vaikeampi.

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

5.2. Kurdit ja kurdin kieli Turkissa ja Iranissa

Sanotaan, että kurdit muodostavat suurimman kansanryhmän, jolla ei ole omaa valtiota. Määritelmä on kuitenkin jossakin määrin harhaanjohtava, sillä esimerkiksi Intiassa on lukuisia, huomattavasti suurempia kansanryhmiä, joilla ei ole omaa itsenäistä valtiota. Kurdien määrä eri valtioissa perustuu arvioihin, koska kansalaisia ei rekisteröidä kielen mukaan. Kurdeja asuu neljän eri valtion alueella: Turkissa (noin 14,5 miljoonaa), Iranissa (noin 6 miljoonaa), Irakissa (noin 5 miljoonaa) ja Syyriassa (noin 2,5 miljoonaa). Kurdiväestön asema eri valtioissa vaihtelee, mutta yleistäen voi todeta, että se on erittäin alistettu sekä Turkissa että Iranissa, kun taas Irakin poliittinen tilanne on mahdollistanut kurdeille melko laajan paikallisen autonomian maan pohjoisosassa. Syyriassa tilanne on yhä jatkuvan sisällissodan takia avoin, mutta myös siellä kurdit näyttävät tavoittelevan alueellista autonomiaa, ja he ovat sen osin saavuttaneetkin. Kurdialue ei kuitenkaan ole kielellisesti yhtenäinen, vaan eri murteet saattavat erota toisistaan hyvinkin paljon.

Irakissa kurdien autonominen alue on perustuslaissa määritetty. Seuraavat sitaatit ovat Irakin perustuslain englanninkielisestä käännöksestä (Iraqi Constitution 2005):

Article 113: First: This Constitution shall approbate the region of Kurdistan and its existing regional and federal authorities, at the time this constitution comes into force.

113 § Ensiksi: Tämä perustuslaki vahvistaa voimaan tullessaan Kurdistanin alueen ja sen olemassa olevat alueelliset ja liittovaltion viranomaiset.

Irakin perustuslain mukaan arabia ja kurdi ovat valtion viralliset kielet. Laissa tunnustetaan myös muiden vähemmistökielten puhujien kielelliset oikeudet:

Article 4: First: The Arabic language and Kurdish language are the two official languages of Iraq. The right of Iraqis to educate their children in their mother tongue, such as Turkmen, Syriac and Armenian, in government educational institutions in accordance with educational guidelines, or in any other language in private educational institutions, is guaranteed.

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

4 § Ensiksi: Arabian ja kurdin kielet ovat Irakin viralliset kielet. Irakilaisille taataan oikeus saada lapsilleen opetusta valtion oppilaitoksissa opetussuunnitelmien mukaisesti äidinkielellään, kuten turkmeenin, aramean ja armenian kielillä, sekä yksityisissä oppilaitoksissa millä tahansa muulla kielellä.

Turkissa ja Iranissa valtioiden perustuslait ovat sen sijaan räikeässä ristiriidassa kielellisten oikeuksien kunnioittamisen kanssa. Ne ovat myös sisäisesti epäjohdonmukaisia, kuten voidaan todeta seuraavista Turkin perustuslain pykälistä. Otteet ovat peräisin Turkin perustuslain englanninkielisestä käännöksestä (Constitution of the Republic of Turkey 2010):

ARTICLE 3- The State of Turkey, with its territory and nation, is an indivisible entity. Its language is Turkish.

ARTICLE 5- The fundamental aims and duties of the State are to safeguard the independence and integrity of the Turkish Nation, the indivisibility of the country, the Republic and democracy, to ensure the welfare, peace, and happiness of the individual and society; [...]

ARTICLE 10- (As amended on Feb 9, 2008)

All individuals are equal without any discrimination before the law, irrespective of language, race, colour, sex, political opinion, philosophical belief, religion and sect, or any such considerations. [...]

ARTICLE 26- (As amended on October 17, 2001) Everyone has the right to express and disseminate his/her thoughts and opinions by speech, in writing or in pictures or through other media, individually or collectively. [...]

ARTICLE 42- [...] No language other than Turkish shall be taught as a mother tongue to Turkish citizens at any institution of education. Foreign languages to be taught in institutions of education and the rules to be followed by schools conducting education in a foreign language shall be determined by law.

3 § Turkin valtio, sen kansa ja alue, on jakamaton kokonaisuus. Turkin valtion kieli on turkki.

5 § Valtion perustehtävänä ja tavoitteena on puolustaa Turkin kansan itsenäisyyttä ja yhtenäisyyttä, maan alueen jakamattomuutta, tasavaltaa ja demokratiaa sekä taata yksilön ja yhteiskunnan hyvinvointi, rauha ja onnellisuus.

10 § (Muutettu helmikuun 9. päivä 2008) Kaikki ovat tasa-arvoisia lain edessä kieleen, rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, poliittiseen mielipiteeseen, filosofisiin uskomuksiin, uskuntoon tai lahkoon katsomatta. [...]

26 § (Muutettu lokakuun 17. päivä 2001) Kaikilla on yksilönä tai yhteisön jäsenenä oikeus ilmaista ja levittää ajatuksiaan ja mielipiteitään suullisesti, kirjallisesti tai kuvallisesti tai minkä tahansa muun median välityksellä. [...]

42 § [...] Mitään muuta kieltä kuin turkkia ei tule opettaa äidinkielenä Turkin kansalaisille missään oppilaitoksessa. Oppilaitoksissa opetettavista vieraista kielistä sekä säännöistä, joita vierailla kielillä opettavien oppilaitosten on noudatettava, säädetään lailla.

Perustuslain mukaan Turkin valtion kieli on turkki. Tällainen säännös ei mitenkään sovellu viidennen pykälän mainitsemiin pyrkimyksiin taata kansalaisten hyvinvointi, rauha ja onnellisuus, sillä miten perustellaan se, että lähes 15 miljoonalla Turkin kansalaisella ei ole oikeutta äidinkieleensä. Pykälässä 42 nimittäin säädetään, että mitään muuta kieltä kuin turkkia ei voida opettaa äidinkielenä missään oppilaitoksessa. Viime vuosikymmenten aikana hallituksen toimet Itä- ja Kaakkois-Turkissa eivät ole tähänneet kansalaisten hyvinvointiin, rauhaan tai onnellisuuteen, ja ne rikkovat karkeasti laissa mainittua oikeutta ilmaista itseään kirjallisesti, kuvallisesti tai muuta mediaa käyttäen, kuten pykälässä 26 säädetään.

Turkkilainen nationalismi juontaa juurensa osmanien valtakunnan hajoamisen jälkeiseen tilanteeseen. Osmanien valtakunta oli monikansallinen ja -kielinen, mutta valtion virallisten elinten kanssa asioidessa tuli käyttää niin sanottua ottomaaniturkkia, joka oli valtion virallinen kieli ja joka eroaa merkittävästi nykyturkista (Hanioğlu 2010). Kun ottomaanien valtakunta hajosi ensimmäisen maailmansodan jälkeen, nuorturkkilainen nationalismi Kemal Atatürkin johdolla piti valtakunnan monikielisyyttä yhtenä syynä katastrofiin. Siksi uuden Turkin johtajat pyrkivät kaikin keinoin rakentamaan yhtä yhtenäistä kansaa, mikä edellytti myös yhtä yhtenäistä kieltä (ks. mm. Taspınar 2005; Yeğen 2007; Zeydanlıoğlu 2012; Bilgin & Sarıhan 2013; Yazıcı & Yıldırım 2018).

Iranin perustuslaissa ristiriita kielellisten oikeuksien suhteen on lievempi kuin Turkin perustuslaissa, mutta valtion ainoa virallinen kieli on persia (farsi) siitäkkin huolimatta, että sitä puhuu äidinkielenään vain noin puolet Iranin väestöstä. Perustuslain 19 § säädetään, että kieli ei ole minkään etuoikeuden perustana, mikä on selvästi ristiriidassa persian kielen virallisen aseman määrittävän 15 § kanssa. Näin perustuslaki määrittelee kielelliset oikeudet ja velvollisuudet (otteet ovat peräisin Iranin hallituksen hyväksymästä perustuslain englanninkielisestä käännöksestä, *Islamic Republic of Iran Constitution*, vuodelta 1989):

Article 15 The official language and script of Iran, the lingua franca of its people, is Persian. Official documents, correspondence, and texts, as well as text-books, must be in this language and script. However, the use of regional and tribal languages in the press and mass media, as well as for teaching of their literature in schools, is allowed in addition to Persian.

Article 19 All people of Iran, whatever the ethnic group or tribe to which they belong, enjoy equal rights; and color, race, language, and the like, do not bestow any privilege.

15 § Iranin virallinen kieli, kirjoitusjärjestelmä ja kansalaisten yhteinen kieli on persia. Viralliset asiakirjat ja viranomaisten kanssa käytävä kirjeenvaihto sekä oppikirjat tulee kirjoittaa tällä kielellä ja käyttäen tätä kirjoitusjärjestelmää. Alueellisten kielten ja heimokielten käyttö persian rinnalla lehdistössä ja tiedotusvälineissä sekä niiden kirjallisuuden opetus kouluissa on kuitenkin sallittu.

19 § Kaikilla Iranin kansalaisilla on yhtäläiset oikeudet riippumatta heidän etnisestä ryhmästään tai heimostaan. Ihonväri, rotu, kieli tai muu sellainen ei voi olla etuoikeuksien perustana.

Perustuslaki siis edellyttää, että ainoastaan persian kieltä saa käyttää virallisissa dokumenteissa ja koulujen oppikirjoissa lukuun ottamatta vähemmistökielisen kirjallisuuden opetusta. Säännös on selvässä ristiriidassa 19 § kanssa, jonka mukaan kieli ei ole peruste millekään etuoikeudelle (ks. Sheyholislami 2012).

Sekä Turkki että Iran ovat omaksuneet 1800-luvun eurooppalaisen, Ranskan vallankumoukseen perustuvan ideologian kansallisvaltiosta (Sakin & Akinci 2003). Toisin kuin Ranskassa pyrkimys Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuden mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

kielelliseen ja jopa etniseen yhtenäisyyteen on johtanut räikeisiin ihmisoikeusrikkomuksiin. Kymmenet, jopa sadat tuhannet ihmiset ovat menettäneet henkensä vähemmistöryhmien yrittäessä puolustaa oikeuksiaan omaan kieleen ja kulttuuriin. Turkin ja Iranin hallitusten toimet eivät ole tuoneet toivottuja tuloksia eikä niitä voida perustella kielellisillä argumenteilla. Kuten jo edellä on mainittu, ne ovat aiheuttaneet laajaa ja julmaa verenvuodatusta sekä johtaneet valtioiden tosiasialliseen hajaannukseen; yhtenäisyyttä pidetään yllä vain pakolla ja väkivalloin, usein jopa omien perustuslakien säädösten vastaisesti.

6. Pienten kielten tulevaisuus

Kielikysymykset ovat erittäin monisäikeisiä, sillä niihin liittyy monia yhteiskunnallisia, poliittisia, historiallisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia. Tässä artikkelissa on esitelty erityisesti nationalismien ja kielten välistä suhdetta tietyissä konfliktitilanteissa, mutta kielten ja yhteiskunnallisten ilmiöiden keskinäistä riippuvuutta voisi kuvailla myös monesta muusta näkökulmasta. Seuraavassa annan muutamia esimerkkejä kielen ja yhteiskunnan välisestä riippuvuussuhteesta.

Eräs melko laajalti mediassakin käsitelty ilmiö on kielten kuolema. Unescon uhanalaisten kielten kartaston mukaan maailmassa puhutuista noin 5 000–7 000 kielestä ainakin 45 % on vakavasti uhanalaisia (ks. Belew & Simpson 2018). Esimerkiksi Suomessa kaikki saamen kielet (pohjoissaame, inarinsaame, koltansaame) ovat uhanalaisia kieliä. Viime aikoina on onneksi alettu ajatella, että kielet ovat tärkeä osa ihmiskunnan kulttuuriperintöä ja että uhanalaisten kielten asemaa pitäisi tukea. Tällaisen ajatussuunnan tiellä on kuitenkin useita käytännön kysymyksiä: Miten uhanalaisia kieliä voidaan parhaiten tukea? Edellyttääkö kielen säilyminen, että puhujat voivat elää yksikielistä elämää uhanalaista kieltä käyttäen vai tuleeko heidän osata myös asuinvaltionsa valtakieltä tai -kieliä? Entä millä tavalla kaksikielisyys vaikuttaa kielen säilymiseen?

Edelliseen liittyvä kysymys on, voidaanko uhanalaisten kielten asemaa 2000-luvulla mitenkään verrata sellaisiin kieliin, joilla on vakaa asema sekä valtiollisesti, oikeudellisesti että kulttuurisesti, mutta joiden puhujamäärä on maailmanlaajuisesti ajatellen vähäinen. Millainen on esimerkiksi suomen kielen tulevaisuus, kun yhä useammat suomalaiset käyttävät englantia tietyissä

konteksteissa? Esimerkiksi teknologian, luonnontieteiden ja kauppatieteiden alalla tutkimusta julkaistaan suomeksi yhä vähemmän. Näillä tieteenaloilla vallitseva kieli on englanti, joka muutenkin on yhä enemmän läsnä suomalaisten elämässä. On tietysti epätodennäköistä, että suomen kieli katoaisi, mutta mikäli sen käyttö eri yhteyksissä vähenee, sen ilmaisuvoima köyhtyy. Normatiivisen kielen asema on jo entisestään heikentynyt muun muassa mediassa. Televisio- ja radio-ohjelmien juontajien käyttämä kieli on entistä useammin puhekielimäistä, mikä saattaa johtaa siihen, että puhekieli yleistyy muussakin kielenkäytössä ja että se hyväksytään yhä laajemmin. Tällainen kehitys on jo nyt havaittavissa koululaisten, etenkin poikien, heikentyvässä äidinkielen taidossa. Koululaisten näyttää olevan vaikea hahmottaa kielenkäytön eri rekistereitä, ja varsinkin poikien heikohkot saavutukset äidinkielen opinnoissa voivat heikentää heidän myöhempää koulu- ja opiskelumenestystään ja johtavat valitettavan useissa tapauksissa syrjäytymiseen.

7. Loppulause

Tässä artikkelissa on käsitelty muutamia eri kieliyhteisöjen välisiä konfliktitilanteita sekä sitä ideologista ilmapiiriä, joka monissa maailman maissa on määrittänyt ja ohjannut virallista kielipolitiikkaa. Konfliktien taustalla on tavallisesti useita syitä, mutta yksi niistä on eittämättä toiseuden negatiivinen kokeminen. Aivan viime aikoina kriittinen suhtautuminen toiseuteen on saanut entistä enemmän näkyvyyttä varsinkin sosiaalisen median ja populistis-nationalististen liikkeiden kautta. Niin sanotun vihapuheen yleistymisen on yksi tämän kehityksen näkyvimmistä ja valitettavimmista ilmiöistä. Miksi sitten on niin tavallista, että toisen kielen puhujiin kohdistuu vihaa, katkeruutta, halveksuntaa, ennakkoluuloja tai muita negatiivisia tunteita? Syitä on varmasti useita, mutta perimmäinen ongelma lienee tiedon puute. Tietämättömyys on läheistä sukua vandalismille: se, mitä ei tunneta eikä ymmärretä, halutaan tuhota. Näyttää siltä, että tilanne ei tässä mielessä suinkaan ole paranemassa vaan pikemminkin päinvastoin. Niiden, jotka pitävät monikielisyyttä rikkautena, tulisi kuitenkin kaikin voimin edistää kieliryhmien välistä keskinäistä ymmärrystä. Tunnustan, että yli neljäkymmenen vuoden kokemus kielten opettajana ja tutkijana on saanut minut ajattelemaan kielikysymyksissä Romain Rollandin ja Antonio Gramscin tapaan: vaikka ihminen olisi pessimisti järjeltään, hän voi ja hänen tulee olla optimisti toimintansa ja tahtonsa kautta.

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

Lähteet

- Académie française. 1995. *Statuts et règlements*. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: <http://www.academie-francaise.fr/linstitution/statuts-et-reglements>.
- Aribau i Farriols, Bonaventura. 1833. La Patria. *El Vapor* 24.8.1833. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: <http://www.xtec.cat/~jrovira6/isabel21/oda.htm>.
- Barère de Vieuzac, Bertrand. 1961 [1794]. Rapport du Comité de salut public sur les idiomes. Julkaisussa: *Archives parlementaires*, 1ère série, t. 83. Paris, 713–715.
- Belew, Anna & Simpson, Sean. 2018. The status of the world's endangered languages. Julkaisussa: Rehg, Kenneth L. & Campbell, Lyle (toim.) *The Oxford handbook of endangered languages*. Oxford University Press, Oxford, 21–47.
- Bilgin, Fevzi & Sarihan, Ali (toim.). 2013. *Understanding Turkey's Kurdish question*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
- Blommaert, Jan, Leppänen, Sirpa, Pahta, Päivi & Räisänen, Tiina. 2012. *Dangerous multilingualism: Northern perspectives on order, purity and normality*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bourdieu, Pierre. 2001. *Langage et pouvoir symbolique*. Paris: Fayard.
- Bowring, Bill. 2014. The Russian language in Ukraine: Complicit in genocide, or victim of state-building? Julkaisussa: Ryazanova-Clarke, Larissa (toim.) *The Russian language outside the nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 56–78.
- Brubaker, Rogers. 1992. *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Cabré, Anna & Pujadas, Isabel. 1989. La població: immigració i explosió demogràfica. Julkaisussa: Nadal i Oller, Jordi, Maluquer de Motes, Jordi, Sudrià i Triay, Carles & Cabana i Vancells, Francesc (toim.) *Història econòmica de la Catalunya contemporània* (vol. 5). Barcelona: Edició Enciclopèdia Catalana, 11–128.
- Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

Chelsea, Mina Betek, Fayomi, Oluyemi Oyenike & Agboola, Mayowa Gbenga. 2018. Cross border movement and language barriers in West Africa. *Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales* 11(1). [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: <http://journals.univ-danubius.ro/index.php/internationalis/article/view/5079>.

Cissé, Mamadou. 2008. Langues, État et société au Sénégal. *Sudlangues* 5, 99–133.

Cohen, Paul. 2003. L'imaginaire d'une langue nationale: l'État, les langues et l'invention du mythe de l'Ordonnance de Villers-Cotterêts à l'époque moderne en France. *Histoire, épistémologie, langage* XXV:1, 19–69.

Constitución española. 1978. *Boletín oficial del Estado*, «BOE» núm. 311, de 29 de diciembre de 1978, páginas 29313 a 29424. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: [https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/\(1\)](https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/(1)).

Constitution de la République du Sénégal. 2001. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: http://www.wipo.int/wipolex/fr/text.jsp?file_id=181178.

Constitution of the Republic of Turkey. 2010. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: <http://www.ilo.org/dyn/travail/docs/2435/Constitution%20of%20Turkey.pdf>.

Deutsch, Karl W. 1966 [1953]. *Nationalism and social communication*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Eberhard, David M., Simons, Gary F. & Fennig, Charles D. (toim.). 2019. *Ethnologue: Languages of the world*. Twenty-second edition. SIL International, Dallas, Texas. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: <http://www.ethnologue.com>.

Entessar, Nader. 2019. Iran and the Kurds. Julkaisussa: Gunter, Michael M. (toim.) *Routledge handbook on the Kurds*. London: Routledge, 399–409.

Eser, Patrick. 2013. *Fragmentierte Nation – globalisierte Region? Der baskische und katalanische Nationalismus im Kontext von Globalisierung und europäischer Integration*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Estatut d'autonomia de Catalunya. 2016. Barcelona: Parlament de Catalunya.

Faye, Pépin. 2013. Les langues nationales dans le système éducatif formel au Sénégal: état des lieux et perspectives. *Glottopol* 22, 114–135.

Fichte, Johann Gottlieb. 1808. *Reden an die deutsche Nation*. Berlin: Realschulbuchhandlung.

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

- First all-national population census: Historical, methodological, social, economic, ethnic aspects.* Kyiv: Institute for Demography and Social Studies, NAS of Ukraine & State Statistic Committee of Ukraine. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: http://2001.ukrcensus.gov.ua/d/mono_eng.pdf.
- Fishman, Joshua A. 1973. *Language and nationalism: Two integrative essays.* Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers.
- Fishman, Joshua A. 1989. *Language and ethnicity in minority sociolinguistic perspective.* Bristol: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. 2010. *European vernacular literacy: A sociolinguistic and historical introduction.* Bristol: Multilingual Matters.
- Fusaschi, Michela. 2009. Itinerari etnografici nelle coneguenze dell'agire genocidario. Julkaisussa: *Rwanda, etnografie del post-genocidio.* Toimittanut Michela Fusaschi. Roma: Meltemi editore, 7–57.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and nationalism.* Oxford: Blackwell.
- Generalitat de Catalunya – Institut d'Estadística de Catalunya. 2015. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: <http://www.idescat.cat/>.
- Glessgen, Martin. 2007. *Linguistique romane. Domaines et méthodes en linguistique française et romane.* Paris: Armand Colin.
- Grégoire (Abbé). 1794. *Rapport sur la nécessité & les moyens d'anéantir le patois, & d'universaliser l'usage de la langue française.* s.l.: De l'Imprimerie nationale.
- Hanioğlu, Şükrü. 2010. *A brief history of the late Ottoman Empire.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Heidegger, Martin. 1949. *Über den Humanismus.* Frankfurt/Main: Klostermann.
- Herder, Johann Gottfried von. 1795. *Briefe zu Beförderung der Humanität.* Bd. 5. Riga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Hobsbawm, Eric. 1996. Language, culture, and national identity. *Social Research* 63:4, 1065–1080.
- International Republican Institute. 2018. *Fourth annual Ukrainian municipal survey, 20 January–10 February 2018.* Center for Insights in Survey Research, International Republican institute.
- Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

[verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: https://www.iri.org/sites/default/files/2018-3-22_ukraine_poll.pdf.

Iraqi Constitution. 2005. https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en.

Islamic Republic of Iran Constitution. 1989. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: [http://pwerth.faculty.unlv.edu/Const-Iran\(abridge\).pdf](http://pwerth.faculty.unlv.edu/Const-Iran(abridge).pdf).

Jansen, Christian & Borggräfe, Henning. 2007. *Nation, Nationalität, Nationalismus*. Frankfurt: Campus Verlag.

Kibbee, Douglas A. (toim.). 1998. *Language legislation and linguistic rights: Selected proceedings of the Language Legislation and Linguistic Rights Conference, the University of Illinois at Urbana-Champaign, March 1996*. Amsterdam: John Benjamins.

Kokab, Rizwan Ullah & Mahmood, Hussain. 2016. Ideological, cultural, organisational and economic origins of Bengali separatist movement. *Bulletin of Education and Research* 38:1, 163–182.

Kulyk, Volodymyr. 2014. What is Russian in Ukraine? Popular beliefs regarding the social roles of the language. Julkaisussa: Ryazanova-Clarke, Larissa (toim.) *The Russian language outside the nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 117–140.

Kulyk, Volodymyr. 2015. The age factor in language practices and attitudes: continuity and change in Ukraine's bilingualism. *Nationalities Papers* 43:2, 283–301.

Köpeczi, Béla ym. 1986. *Erdély Története. Három kötetben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Leclerc, Jacques. 2019. *L'aménagement linguistique dans le monde*. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/>.

Light, Duncan & Dumbraveanu-Andone, Daniela. 1997. Heritage and national identity: Exploring the relationship in Romania. *International Journal of Heritage Studies* 3:1, 28–43.

Lüpke, Friederike. 2013. Multilingualism on the ground. Julkaisussa: Lüpke, Friederike & Storch, Anne (toim.) *Repertoires and choices in African languages*. Boston; Walter de Gruyter, 14–76.

Magocsi Paul R. 2010. *A history of Ukraine: The land and its peoples*. Toronto: University of Toronto Press.

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

- Merlan, Aurelia. 2009. *El mirandés: situación sociolingüística de una lengua minoritaria en la zona fronteriza portugués-español*. Uviéu: Academia de la llingua asturiana.
- Miller, Alexei. 2005. Ukrainophilia. *Russian Studies in History* 44:2, 30–43.
- Mufwene, Salikoko S. 2002. Colonisation, globalisation, and the future of languages in the twenty-first century. *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)* 4:2, 162–193.
- Pop, Ioan-Aurel. 1996. *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*. Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane. Fundația culturală România.
- Rahman, Tariq. 1997. Language and ethnicity in Pakistan. *Asian Survey* 37:9, 833–839.
- Rahman, Tariq. 2008. Language, religion and politics. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée* 124, 93–112.
- Remy, Johannes. 2007. The Valuev Circular and censorship of Ukrainian publications in the Russian Empire (1863–1876). Intention and practice. *Canadian Slavonic Papers* 49:1–2, 87–110.
- Renan, Ernest. 1882. *Qu'est-ce qu'une nation?* Paris: Calmann Lévy, Éditeur.
- Ribera Ruiz, Maria Candela. 2017. La llengua i el sentiment de pertinença dels habitants de Catalunya a principis del segle XXI. *Treballs de Sociolingüística Catalana* 27, 235–254.
- Romaniuk, Anatole & Gladun, Oleksandr. 2015. Demographic trends in Ukraine: Past, present, and future. *Population and Development Review* 41:2, 315–337.
- Ryazanova-Clarke, Lara. 2015. From commodification to weaponization: The Russian language as 'pride' and 'profit' in Russia's transnational discourses. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 20:4, 443–456.
- Saint-Exupéry, Antoine de. 2008 [1943]. *Le petit prince*. Ebooks libres et gratuits. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa:
https://www.ebooksgratuits.com/pdf/st_exupery_le_petit_prince.pdf.
- Sakin, Salih & Akinci, Mehmet-Ali. 2003. La réforme linguistique turque. *Glottopol* 1, 76–86.
- Sheyholislami, Jaffer. 2012. Kurdish in Iran: A case of restricted and controlled tolerance. *International Journal of the Sociology of Language* 217, 19–47.
- Simpson, Andrew. 2007. *Language and national identity in Asia*. Oxford: Oxford University Press.
- Subtelny, Orest. 2009. *Ukraine. A history*. Toronto: University of Toronto Press.
- Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

Taspınar, Omer. 2005. *Kurdish nationalism and political Islam in Turkey: Kemalist identity in transition*. London: Routledge.

Thompson, Hanne-Ruth. 2007. Bangla Desh. Julkaisussa: Simpson, Andrew (toim.) *Language and national identity in Asia*. Oxford: Oxford University Press, 33–54.

Toivanen, Reetta. 2007. Linguistic diversity and the paradox of rights discourse. Julkaisussa: Castiglione, Dario & Longman, Chris (toim.) *The language question in Europe and diverse societies. Political, legal and social perspectives*. Oxford: Hart Publishing, 101–121.

Tsygankov, Andrei. 2015. Vladimir Putin's last stand: The sources of Russia's Ukraine policy. *Post-Soviet Affairs* 31:4, 279–303.

UN 2015 = United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. 2015. *World Population Prospects: The 2015 Revision*, DVD Edition. New York: United Nations.

UNESCO. 1995–2017. *UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger*. [verkkoaineisto]. [viitattu 24.5.2019]. Saatavissa: <http://www.unesco.org/languages-atlas/>.

Vallverdú, Francesc. 1983. Hi ha o no hi ha diglossia a Catalunya? Anàlisi d'un problema conceptual. *Treballs de sociolingüística catalana* 5, 17–24.

Vansina, Jan. 2001. *Le Rwanda ancien. Le royaume nyiginya*. Paris: Karthala.

Versluys, Eline. 2010. *Langues et identités du Sénégal*. Paris: L'Harmattan.

Vogt, Manuel, Bormann, Nils-Christian, Rügger, Seraina, Cederman, Lars-Erik, Hunziker, Philipp & Girardin, Luc. 2015. Integrating data on ethnicity, geography, and conflict: The ethnic power relations data set family. *Journal of Conflict Resolution* 59:7, 1327–1342.

Wittgenstein, Ludwig. 1922. *Tractatus logico-philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung*. London: Kegan Paul.

Wood, Stuart. 1996. *Nationalism in Europe, 1815 to the present*. London: Routledge.

Wright, Sue. 2004. *Language policy and language planning. From nationalism to globalisation*. London: Palgrave MacMillan.

Yazıcı, Fatih & Yıldırım, Tercan. 2018. History teaching as a nation-building tool in the early republican period in Turkey (1923–1938). *Paedagogica Historica* 54:4, 433–446.

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.

Yeğen, Mesut. 2007. Turkish nationalism and the Kurdish question. *Ethnic and Racial Studies* 30:1, 119–151.

Zamyatin, Konstantin. 2013. Official status as a tool of language revival? A study of the language laws in Russia's Finno-Ugric republics. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 7, 125–153.

Zbyr, Irina. 2015. Contemporary language issues in Ukraine: Bilingualism or Russification. *Journal of Arts & Humanities* 4:2, 45–54.

Zeydanlıoğlu, Welat. 2012. Turkey's Kurdish language policy. *International Journal of the Sociology of Language* 217, 99–125.

Havu, Jukka 2019. Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka? Teoksessa *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*, toim. Arja Nurmi, Saija Isomaa ja Päivi Pahta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 33–75.